

*Mina Jüri F. Saar
austavalt
kirjeldaja*

E. TENDER

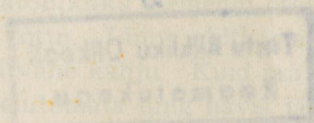
**Ehitusoludest ja tuletõrjendusest
Tartus Rootsi ajal**

ÄRATRÜKK KOGUTEOSEST „TARTU V“

1938

E. TENDER

Ehitusoludest ja tuletõrjendusest
Tartus Rootsi ajal

870110

Ä R A T R Ü K K K O G U T E O S E S T „T A R T U V“

ARTIKLID

Ehitusolud ja tuleohutus
Tartu Riikliku Ülikooli

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Rektorikogu

101978

TARTU ÜLIKOOL

EHITUSOLUDEST JA TULETÖRJENDUSEST TARTUS ROOTSI AJAL.

E. Tender.

27. aug. 1625 vallutas Rootsi väepealik Jakob de la Gardie 12-päevase piiramise järele kapitulatsiooni kaudu Tartu linna.

Tartu Rootsi alla sattumise üheks tagajärjeks oli elanike vähenemine poola ja üldse katoliikliku elemendi osalt vabatahtliku, osalt sunnitud väljarändamise tõttu. Linna ehitistele oli lühiajaline piiramine sünnitanud nähtavasti vähe kahju. Kuid osa elanikkonna välja rännates jäi hulk elamuid elutamata ning hävis järgnevate aastate jooksul. Selleks aitasid kaasa ka suurel määral garnisoni sõdurid, lammutades omavoliliselt hooneid, et müüa saadud materjal majaomanikele, kes seda kasustasid oma majade paranduseks¹.

Seoses suurejooneliste kavadega sõjaväeliste asunduste loomiseks Tartu ümbrusse oli valitsusel kavatsus jagada ka kroonule langenud elutamatud majad ja ehistamata krundid linnas ja Toomel sõduritele, kuid see jäi teostamata, nagu enamik neist kavadest².

Järgnenud rahu aastakümnetel kosus Tartu märgatavalt, mis ilmnes nii elanikkonna kasvus kui ka ehitustegevuse elavnemises. Kuid veel Rootsi-Vene sõja puhkedes a. 1656 leidis küllaltki tühje ehituskrunte linnamüüride vahel³.

Et Tartu tähtsus rahvusvahelise kaubanduslinnana juba 16. sajandil oli hääbunud, sõltusid linna arenemisvõimalused tema loomuliku tagamaa moodustava Liivimaa osa — praeguse Tartu ja Võrumaa rahvastiku arvu ja eriti jõukuse tõusust. Nagu tavaline pikaajaliste ja laastavate

¹ Tartu Linnaarhiiv, raeprot. 1640 lk. 732; raeprot. 1644 lk. 327. Et valdav enamik kasustatud trükkimata allikatest samuti pärineb Tartu Linnaarhiivist, on ära jäetud vastav tähendus edasistes tsitaatides.

² R. Liljedahl Svensk Förvaltning i Livland 1617—1634 (Uppsala 1933) 57.

³ Vt. Wybers'i revisjoniraamat passim.

sõdade järele, kasvas rahvastik kiiremini kui jõukus. Sellest tingitult laienesid linnaelanikkonna elatusvõimalused ainult aeglaselt ega jõudnud vist tõusta elanike arv teise Rootsi aja lõpuni kõrgemale kui ta oli olnud a. 1600. Võrdlemisi kiiresti suurenes küll elanikkonna alamkihti moodustavate eeslinlaste, enamikus eestlaste hulk, — meelitas ju ainuüksi pääsemine sunnimaisusest paljusid maaelanikke siia asuma majanduslikult kehvadele oludele vaatamata. Visa kasvama oli sellevastu täiskodanike arv. Oli ju pääsemine nende hulka, arvestamata väheseid erandeid, võimalik ainult sakslastel. Kohaliku saksluse loomulik juurdekasv ei olnud nimetamisväärne, sisserändajad jäid aga peatuma Tartu ainult juhul, kui olid veendunud leida endale siin „seisusekohast“ elatusvõimalust. Uued kodanikud, suures enamikus varanduseta käsitöö- või kaubasellid, vajasisid pikemat aega oma maja ehitamiseks vajaliku raha kogumiseks. Uusi kivimaju ehitati vahest üksikuid ja needki peamiselt Rootsi aja lõppaastatel. Ka uued Tartusse asunud riiklikud asutised, nagu ülikool ja õuekohus, ei püstitanud endale uusi hooneid, vaid kohendasid oma tarveteks suuremaid eramaju. Samuti leidis nende väikearvuline isiklik koosseis enamikus ulualust seniolevais elamutes ega põhjustanud märgatavat ehitustegevuse tõusu. Elamute arv linnas kasvas mõnevõrra vahest ainult puumajade arvel, millest enamiku moodustasid küll viletsad, osalt isegi korstnata hurtsikud. Et eesiinnade hoonestik koosnes pea ainuüksi niisugustest kodanike aedades laialipillatud hurt-sikuist, ei tule imestada, et piiramisel a. 1625 hävinud agulid väheste aastate jooksul jällegi üles ehitati. Nii linn kui riigivalitsus püüdis ehitustegevust linnas mitmelgi viisil edendada, kuid loomulike eelduste puudusel ei olnud tulemused nimetamisväärsed.

Järelevalve ehitustegevuse üle ja ehitiste juures tekkivate tülide lahendamine linnas ja eeslinnas allus nagu ennegi linna kambristukohtule. See kord leidis ka kinnitust kuninganna Kristiina suures privileegis Tartu linnale 20. aug. 1646⁴. Ehitusjärelevalve tegelik teostamine oli aga ühendatud suurte raskustega, sest aadlikud ja kroonumetnikud, kes üldiselt ei kuulunud linna jurisdiktsiooni alla, ei tahtnud tunnustada kambristukohtu pädevust ka ehitusasjus.

Üldiselt jäi ehitusviis ja -materjal samaseks, mis Poola ajalgi, ega pandud ka palju rohkem rõhku tulekaitse nõuetele. Väga levinud olid kisulaudadest (Lubbe) katused nende tulekardetavusele vaatamata. Isegi õlgkatuseid leidis ikkagi veel linnas. Puust, selle ehitusmaterjali odavuse tõttu võrreldes kiviga, ehtasid endale elamuid ka jõukamad

⁴ I, 9. § 12.

isikud. Näiteks evis a. 1635 endine Räpina mõisa valitseja Hans Schrowe puust maja, mis sisaldas kaks kambrit, ühe toa, köögi, eeskoja ja keldri ⁵.

Linnavõimude suhtumine puuehituste levikusse oli teoreetiliselt eitav, tegelikult on nende vastu astunud sammudest aga harva kuulda, pealegi jäid need tavaliselt tulemusteta.

Näiteks ehitas a. 1650 Liivimaa superindendent Johann Laurentius Stalenus Maarja kiriku juurde rae arvates väga tulehädaohtliku puust maja soome kooli jaoks, lastes endise kivist koolimaja hävida. Et superindendentini alamate instantside võim ei küündinud, kaebas raad tema peale oma saadiku kaudu kuninganna Kristiinale enesele, saavutamata aga sealtki midagi ⁶.

Kuivõrd ka raad aga ise arvestas tulekaitse nõudeid, näitab kujukalt seik, et mitmed linnahooned, nii lihakarnid kui ka alles 1630-date aastate teisel poolel ehitatud poed turu ääres, kaeti kisulaudadega ⁷. Mis puutub tulekardetavaisse käitistesse, siis tekkis neid võrreldes Poola ajaga isegi juurde. Nii lubati a. 1646 ühele potsepale pidada linnas põletusahju pottide jaoks ⁸. A. 1633 oli kavatsus asutada Tartu isegi klaasitehas, mis aga nähtavasti ei teostunud ⁹. Pealegi levis XVII sajandi esimesel poolel tubakasuitsetamine juba laialdasemaisse rahvakihtidesse ning põhjustas mõnegi kahjutule.

Ka aktiivse tuletõrje korraldus ei teinud mainimisväärseid edusamme ehk küll ilmneb mõningaid sellekohaseid üritusi. Nagu tavaline, kerkisid need üles suurema tuleõnnetuse järele. Nimelt hävitas tuli 15. mail 1635 Lossi tänaval viis maja ning kahjustas suuremal või vähemal määral veel mitu teist. Tuli oli alanud major Niels Dobler'i majast, milles jäi muu seas tulle ka 60 taalrit Rootsi vaskraha ¹⁰. Nähtavasti olid muljed sellest tulekahjust ning selle kustutamisel ilmnenu korraldusest sedavõrd masendavad, et raad juba järgmisel päeval määras kodanikud Jakob Schnur'i ja Abraham Egeler'i põlemeistriteks (Brandmeister) ning otsustas tulevikus koostada neile juhtnööriks kirjaliku põlemäärustiku (Brandordnung) ¹¹. Ka tahtis ta nõuda kõigilt, kelle majadel veel õlgkatused olemas, nende kõrvaldamist 14 päeva jooksul

⁵ Raeprot. 1635 lk. 264.

⁶ XXXIV, 9, Rae instruksioon oma saadikule Stokholmi 16. VIII 1650. I, 11. a. Kuninganna Kristiina resolutsioonid Tartu linna kaebustele 24. XII 1650.

⁷ XXXIII, 5, Kambristuarve 1637—1638.

⁸ Raeprot. 1646 lk. 748, 754.

⁹ Raeprot. 1633 lk. 123, 126.

¹⁰ Raeprot. 1635 lk. 227, 254.

¹¹ Raeprot. 1635 lk. 227.

20-riigitaarilise trahvi ähvardusel¹². Mõni nädal hiljem tegi raad ka kodanikkonnale ettepaneku väikese põlepanise (Brandsteuer) sisseseadimiseks tuletõrjeriistade, eriti pritsi muretsemiseks¹³.

Põlemäärustikku sealjuures ei mainitud ega leidu sellest ka hiljem märkmeid raeprotokollides ega muudeski ametlikes dokumentides. Seetõttu on peetud a. 1675 antud tulemäärustikku vanimaks sellekohaseks Tartu tulekaitseesadluseks. Et aga rae lubadus põlemääruste väljatöötamise kohta a. 1635 siiski teostamist leidis, tõendab Linnaarhiivis säilivas bürgermeister Bartholomäus Wybersi suures ärakirjade kogus (nn. Collectanea maiora) leiduv dateerimata ärakiri sellest¹⁴. Publitseerimisdaatumi puudumisest võib järeldada, et seda kehtima ei pandud. Sellegipärast ei puudu 1635. a. tulemäärustikul tähtsus Tartu tuletõrjenduse ajaloos. On see ju ainus allikas, mis võimaldab sügavama pilgu heita 17. sajandi esimesel poolel Tartus sel alal valitsevale olukorrale ja mis ühtlasi peegeldab tolleaegseid arusaamisi selle olukorra parandamise teedest. Tõlkes (ära on jäetud tolleaegsele saksa kantseleistiilile omased kordamised) kõlab see huvitav dokument järgmiselt:

Tule- ehk põlemäärustik.

5. mail käesoleva 1635. a. tulekahju puhul nähtus jällegi, kui väga kõigevägevam Jumal meile meie pattude pärast on vihane ning kui kerge tal on tuhaks muuta mitte ainult üksikuid maju, vaid ka terveid linnu. Seegi kord oleks see sündinud, kui mitte Jumal ei oleks erilisest armust seda ära pööranud. Ehk küll patukahetsus ja pöördumine võiksid hoida palju Jumala karistusi, siiski juhtub kahjuks mõnikord, et hooletust ümberkäimisest tulega ei teki ainult suuremaid kahjusid peremehele ja naabritele, vaid sagedasti satub hädaohtu ka nende elu. Kuna kõikides linnades selleks puhuks, mida küll Jumal kõikideks aegadeks ära hoiaks, head korraldused luuakse, et tulekahju tekkimisel seda ainult ei märgata, vaid ka edasine kahju ära hoitakse, siis on raad otsustanud välja kuulutada järgneva määruse.

1. Alatiselt peavad linnas olema 2 valitud põlemeistrit.
2. Juhul, kui üks neist ära reisib, peab ta paluma mõnd naabrit tarviduse korral tema ametikohuseid täitma.
3. Põlemeister peab nii ööl kui päeval, kui hädakella või trummilöömisega või kisaga kahjutulest märku antakse, käepärast olema ning tulekahju-paigale minema. Tutvunud kahjutule iseloomuga, peab ta ajama kõiki kandjaid, linakangruid ja mitesakslasi [s. t. eestlasi], kes on kohustatud sinna ilmuma, või keda ta kohtab, esiteks heade, keeldumise korral kurjade sõnadega, ja kui need sõna ei

¹² Ibid.

¹³ Raeprot. 1635 lk. 237.

¹⁴ I lk. 645—646.

taha kuulata, ka löökidega — redeleid, ämbreid ehk pangi ja tulehaake neile määratud kohast ära tooma ning kahjutule juurde kandma.

4. Kui keegi neist heaga ega kurjaga kuuletuda ei taha ning ära jookseb ja põlemeister tema nime saab kindlaks teha, karistatakse teda kohtufogti poolt valjusti.

5. Kohalejõudnud põlemeistril tuleb talle alluvaid kandjaid ja mittesakslasi juhatada, kuidas redeleid ja tulehaake kasutada. Nemad peavad tema kärke vaidlematult täitma ning kiiresti vett kandma. Selle kõige juures abistab põlemeistreid korterihärra, kel ka tuleb kohale ilmuda, kui ta linnas viibib.

6. Et see ka naabrit puudutab, kui naabri maja põleb, peab iga majapere-mehe saatma sel puhul ühe oma teenijaist ämbriga tulikahjule vett kandma. Samuti on kohustatud igaüks, kel see võimalik, hobusega ja paliga vedama vett, ühtlasi peab ta ka oma maja järele täpselt valvata laskma.

7. Kodanikud, kes ei saa kaasa töötada, peavad siiski valvama, et tulikahju juurest vargad midagi ära ei vii, nagu see kahjuks liiga sagedasti juhtub.

8. Põlemeistrid peavad jääma tulikahjupaigale, kuni tuli on kustutatud, ega laskma ka enne ära ühtki kandjaist, mittesakslastest, linakanguist ja eeslinlastest.

9. Ergutuseks ning vaevatasuks on põlemeistrid vabastatud vahiteenistusest ja valliehituse kohustusest.

10. Kuna tulekaitsekorraldus vajab mitmesuguseid riistu, peab kõigil majas olema varandusele vastavalt nahkämbreid, raudhaake ja redeleid.

11. Et muretseda üldhüveks tagavara tulehaake, ämbreid, pangi, regesid, rautatud palisid või tünne, pumpi, pritse jne., tuleb eranditult igalt elumajalt maksta igas veerandaastas 8 rundstücki.

12. Selle raha peavad sisse nõudma põlemeistrid ja andma üle linnakambristule, kus see säilitatakse erilises laekas.

13. Kes põlemeistri kahekordsel nõudmisel raha ei tasu, selle varandusest panditakse kambristuteenri poolt vastavas väärtuses pant, mis müüakse ära.

14. Et kõrvaldada kahjutule tekkimise iga võimalust, on igaüks kohustatud oma maja suurt korstnat, mida ta iga päev kütab, neli korda aastas puhastada laskma, — teisi väikesi tulelööre aastas kaks korda, nimelt kevadel ja sügisel. Selle mittetäitjat karistatakse 5 taalriga.

15. Keelatud on paigutada korstnate juurde heinu, õlgi, linu või takku, mis võiksid põhjustada tuletekkimist. Kes sellelt tabatakse, seda karistatakse 10 taalriga.

16. Kui korstnad on pragunenud, peab laskma need jälle parandada, et sellest ei tekiks kahju endale ega naabritele.

17. Juhul, kui kellegi lohakusest või hooletusest pääseks lahti tuli, mis tekitaks kahju tema oma või üüritud majale või naabritele, siis kannab tema oma enese kahju ise, teiste põhjustatu üle aga otsustab raad ad *Instantiam partis* arvestades kõiki asjaolusid.

18. Suur tulikahju kustutatud, peab põlemeister, kelle roodu piirkonnas kahjutuli tekkinud, oma roodu meestega öö läbi läheduses vahil olema ning tulikahju juurde valve paigutama, et näiliselt kustutatud tuli uuesti ei süttiks, ning ei põhjustaks suurt kahju.

19. Sellest määrustikust peab alati täpselt kinni peetama ning rael tuleb hoolitseda, et muretsetakse kõik tarvilik inventar. Raad aga jätab endale sealjuures õiguse seda määrustikku ajakohaselt muuta.

1635. a. põlemäärustiku kava ei olnud loomulikult mitte Tartu rae algupärane looming, vaid vastab üldjoontes tolleaegsele Põhja-Saksa ja kitsamalt ka Baltimaade suuremate linnade põlemäärustikule, millest mõnda võidi kasutada ka eeskujuna. Rohkem on aga arvestatud kohalikke olusid ja tabasid. Nagu ennegi, jäi tuletõrjekohustus ka siis elanikkonna loonussunniseks, kusjuures raskem osa sellest veeretati mittedaks päritoluga alamkihile, nagu see vist tolle ajanigi olnud. Suuremaks uudiseks oli põlemeistrite instituudi loomine. Nende õlul pidi lasuma tulekaitsekorralduse tegelik juhtimine. Viimast asjaolu tuleb pidada teatud omapärasuseks, sest pea kõigis teistes linnades oli tuletõrjenduse juhiks mõni või mõned raehärradest, põlemeistrite seisukoht oli sealjuures täiesti alistatud. Kodanikkonnast lühikeseks ajaks valitud põlemeistril ei võinud ka olla küllaldaselt autoriteeti elanikkonna silmis, kaebas ju Tartus isegi raad alatasa kodanikkonna sõnakuulmatuse üle. Kaebuste põhjendatust tõendab ka käsiteldava põlemäärustiku saatus. Nagu juba eespool mainitud, ei pääsenud see kunagi kehtima ning seda nähtavasti kodanikkonna vastuseisu tõttu. Tõenäoliselt oli selle põhjuseks esmajoones vastumeelsus määrustes ettenähtud põlepanise vastu. Nii jäi kõik endist viisi. Tuletõrjeriistad jäid hankimata ning isegi põlemeistreid ei mainitud varsti enam.

Alles kaheksa aastat hiljem kerkis küsimus uuesti päevakorraile. Nimelt teatas raad 14. juunil 1643 kodanikkonnale, et ta kavatses korda seada nn. korterikaevud, mis osalt lagunened, osalt isegi täidetud, ja tahab lasta valmistada mitmesuguseid tuletõrjeriistu. Kulude katteks soovis ta kodanikelt igapäälalast veemaksu (Waszerschosz), nimelt 4 rundstükki (ööri) maja pealt¹⁵. Aastapikkuse kaalumise järele nõustus kodanikkond nüüd selle maksuga. Isegi ülikooli jurisdiktsiooni alla kuuluvad isikud¹⁶ olid nõus kandma seda ühel alusel kodanikega. Näib aga, et sellegipärast ei tulnud asjast ka nüüd midagi välja, sest edasisi teateid asjakäigu kohta allikates enam ei leidu. Samuti puuduvad teated tuletõrjeriistade hankimisest ega ole märgata tuletõrjekorralduses ka muid edusamme Tartu vallutamiseni venelaste poolt sügisel a. 1656.

Tartu kodanike loidus tuletõrje küsimuste vastu on osalt seletatav sellega, et suuremaid kahjutulesid vahepeal enam ei juhtunud. Ka vähe-
matest on väga kasinad teateid. Teisest küljest omistas riigivalitsus sinsele tuletõrjekorraldusele väga vähe tähelepanu, ega esitanud ses

¹⁵ Raeprot. 1643 lk. 168.

¹⁶ Raeprot. 1644 lk. 380, 381, 383.

suhtes linnale mingisuguseid nõudeid. Leidmata toetust oma kavadele nii alamate kui üleamate juures, ei suutnud ka raad, kelle hulgas valitses üksmeel pealegi harva, viia midagi läbi oma kavatsustest tuletõrje alal.

1656. a. langes Tartu kapitulatsiooni läbi teistkordselt Vene võimu alla. Selle eel käinud 10-nädalase piiramise ajal oli linn nähtavasti vähe kannatanud; igatahes puuduvad teated, et seal oleks tekkinud kahjutulesid, ehk küll venelased teda kavatsesid pommitada müüsitest tulekuulidega.

Järgnenud viieaastasel Vene valitsusajal on Tartu siseoludest vähe teateid. Osa elanikke lahkus kapitulatsiooni järgi ühes Rootsi vägedega¹⁷, ülejäänute hulgast nõudis katk a. 1658 palju ohvreid. Mõningad näivad olevat ka asunud kas omal tahtel või sundkorras Venemaale. Järelevalve ja hoolitsuse puudusel hävinesid elaniketa hooned peatselt. Nii oli Tartu venelaste lahkudes — Kärde rahulepingu tingimuste kohaselt — a. 1661 kaunis armetus seisukorras. Järgnevate aastate jooksul hakkas linn visalt kosuma. Kuid 22. mail 1667 tabas teda uus katastroof keskajast saadik nägemata suuruses tulikahju näol. Täpsema ülevaate saamist selle ulatusest ja tagajärgedest allikad kahjuks ei võimalda. Raeprotokollis, millest tähendatud aastast säilinud vaid mustandi fragmendid, mainitakse ainult, et 22. mail põlenud linnas maha üle 50 parima maja¹⁸. Veidi pikem teade leidub Arved Moller'i teoses¹⁹. Moller, kes sündinud a. 1674 Vorbuse mõisas ja elanud sajandi lõpuni peamiselt Tartus²⁰, kirjutab, et tuli saanud alguse ühe pagari ahjust, tuhastanud 60 maja ning süüdanud Püha Maarja kiriku torni, mille kellad ära sulanud, kuid kirikut ennast suudetud siiski suure vaevaga päästa. Mõni päev kahjutule järele otsustas raad teatada sellest kindralkubernerile ning paluda selle kostmist kuninga ees linna heaks²¹. Kahtlemata leidis see otsus täitmist, kuid nii kirja kontsept kui kiri ise näivad olevat kadu-

¹⁷ Tartu piiramise kohta 1656 vt. M. Carlon Ryska kriget 1656—1658 (Stockholm) ning Fr. Bienemann jun. Briefe und Aktenstücke zur Geschichte der Verteidigung und Kapitulation Dorpats 1656, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands Bd. 16 (Riga 1896).

¹⁸ . . . Den 22 Mai seyndt über 50 dcr besten hauser dieser statt abgebrandt, der Höheste wolle den übrigen hauffen gnädig hinführo von dergleichen unglücken bewahren. XXIX raeprot. (konts.) 1667.

¹⁹ Fata Dorpati. Den i förre tiden namkunnigá liflandiska Staden Dorpts öde (Wästerås 1755) 48.

²⁰ J. F. v. Recke u. K. E. Napierksky, Allgemeines Schriftsteller und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Estland nud Kurland Bd. III (Mitau 1831) 244; Nachträge und Fortsetzungen Bd. II (Mitau 1861) 49.

²¹ XXIX Raeprot. (konts.) 25. 5. 1667.

nud. Küll õnnestus aga nende ridade kirjutajal leida Rootsi Riigiarhiivist kindralkuberner Clas Totti kirja Karl XI eestkostja valitsusele 1. juunist 1667 teatega Tartut tabanud kahjutule kohta. Selles mainitakse, et ära on põlenud üle 50 maja linnas, peale selle osa lossist ning Rootsi (s. t. Maarja) kiriku katus. Ka olla kiriku võlv tugevasti vigastatud peale langenud kella- [ajanäitaja] värgi ja kellade läbi ²². Vist põles ära ka ülikooli maja. Näib, et kahjutule all kannatas esijoones Toome-alune ala, selle täpsem määratlus andmete puudulikkuse tõttu on raskesti teostatav. Raad ise hindas põlenud majade arvu kolmandikule kõigist linna elamutest, sealjuures olnud need linna parimad ²³. See arvestus ei näi olevat liialdatud, sest vaevalt ületas elamiskõlblike majade arv Tartus tol ajal 180. Ilmselt liialdab sellevastu H. M. Ayrmann, kes külastas Tartut mõni aasta peale tulikahju ja tõendas, et tema ajal olnud terved ainult Saksa (Jaani) kirik ja vähesed majad linnas ²⁴.

1667. a. kahjutule tagajärjed andsid end tunda linna üldpildis ning eluavaldustes peaaegu Rootsi aja lõpuni. Veel aastakümneid hiljem leidis ärapõlenud alal palju ehistamata krunte. Suurimad raskused ilmesid aga muidugi kohe tulikahju järele. Säilinud majad pidid andma ulualust mitte ainult enamikule peavarjuta jäänud kodanikest, vaid ka tervele garnisonile, mis tol ajal Venemaa poolt oodatava hädaohu tõttu oli eriti arvukas.

Arvestades elanikkonna kehvast võis põlenud elamute taaspüstitamine toimuda ainult väga aeglaselt, pealegi veeretati valitsusvõimude poolt sellele ette ootamatuid takistusi. A. 1665 oli riigivalitsus teinud korralduse lagunened Tartu kindlustuste kordaseadimiseks ²⁵. Raha-puudusel edenesid aga suurtükiväe ooberst-leitnant Christian Thumbi juhatusel toimuvad parandustööd väga visalt. Ühenduses kindlustuste korrastamisega kerkis üles, nähtavasti Thumbi algatusel, fortifikatsioonilistest kaalutlustest tingitud kava linna tänavastiku osaliseks muutmiseks, mis leidis ka kõrgemate võimude poolehoiu ²⁶). 25. aprillil 1667

²² Rootsi Riigiarhiiv, Livonica, C. Totti kirjad Karl XI eestkostja valitsusele.

²³ LXI a, 326, Raad J. Ch. Scheidingile (konts.) 10. 11. 1667.

²⁴ Hans Moritz Ayrmanns Reisen durch Livland und Russland in den Jahren 1666—1670. Veröffentlicht und eingeleitet von Kurt Schreinert, E. V. Tartu Ülikooli Toimetused B XL. (Tartu 1937).

²⁵ L. Munthe Kongl. Fortifikationens Historien II (Stokholm 1906) 532—3.

²⁶ Mingid kavad Tartu linna ja majade reguleerimise kohta olnud juba 1640. aastates kindral-kuberner G. Oxenstiernal ja kindral-insener Rodenburgil, kuid neist loobutud arvestades kohalikke olusid. XLI, 3, Tartu kodanikkond kuningale 24. 6. 1667.

esitasid Tartu Landshöfding kindral-major Andreas Koskull ja oberstleitnant Thumb kuninga nimel raele rea kindral-kuberner krahv C. Totti punkte, milles abi kõrval kindlustustööde edendamiseks nõuti linnalt mõningate kohaste isikute määramist raeliikmete hulgast tänavate reguleerimise projekti läbiarutamiseks koos selleks määratud ohvitseridega²⁷. Juba järgmisel päeval otsustas raad valida mõned enda liikmete hulgast, kes astuksid ühendusse Thumbiga „... und wie weit die regulierung vorzunehmen mit denselben conferiren werden“²⁸. Ülaltoodust nähtub, et Feuereisen'i arvamine, nagu oleks tänavate reguleerimise mõte kerkinud esile alles 1667. a. tulikahju järele, on aluseta²⁹. Reguleerimiskava juures ei ole põhjust siin pikemalt peatuda. Mainitagu ainult, et selle eesmärgiks oli esijoones peatänavate õgvendamine, milleks oleks tulnud hulk maju lammutada. Kas see projekt veel enne tulikahju linna ja sõjaväe esindajate poolt läbi arutada suudeti, näib olevat kahtlane. Igal juhul aga ei võinud raad oma nõusolekut selleks anda. Arvestades linna tolleaegset olukorda pidi terve kava tunduma asjatu luksusena ning ta oleks jäänud normaalses olukorras arvatavasti ainult paberile. Kuid kahjutule järele avanesid sõjaväevõimude arvates soodsad võimalused selle teostamiseks, mida need ei tahtnud jätta kasutamata. Asudes kava läbiviimisele laskis Thumb sõduritel lammutada projekteeeritud tänavatele ulatuvaid põlenud majade müüre ning tegi ka takistusi ajutiste elamute püstitamiseks varemetele enne reguleerimisplaani teostamist³⁰. Kodanikud omalt poolt avaldasid reguleerimisele kõige visamat vastupanu põhjendusega, et kaotanud oma vara tules, ei saavat nad ehitada oma maju üles uutele kohtadele, sest Tartu soine aluspõhi nõudvat väga kulukaid rajamistöid³¹. Lõppeks õnnestus põlenud majade omanikel saavutada luba ajutiste majade püstitamiseks, kuid tingimusega, et nad ise need lammutavad, kui see osutuks vajalikuks reguleerimise teostamisel. Reguleerimise edaspidine käik ei puutu enam siia. Terve kavatsus soikus nähtavasti iseenesest 1670-date aastate teisel poolel, enne kui midagi tähtsat oli suudetud teostada. Kuid reguleerimiskavast tingitud maaomanduse ebakindlus pidurdas muude tegurite kõrval palju aastaid ehitustegevust Tartus.

²⁷ VI, 6-a.

²⁸ XXIX. Raeprot. (konts.) 26. 4. 1667.

²⁹ A. Feuereisen. Die Anfänge des Denkmalschutzes in Schweden und Livland, Arbeiten des I Baltischen Historikertages zu Riga 1908 (Riga 1908) 235. Tema põhjal O. Freymuth Tartu välisilme kujunemine, koguteos Tartu (Tartus 1927) 9.

³⁰ IV, 44. Tott raele 10. 8. 1667.

³¹ XLI, 3. Tartu kodanikkond kuningale 24. 6. 1667.

Kohe tulikahju järele oli raad saatnud bürgermeister Samuel Ackerbaumi Stokholmi nõutama riigivalitsuselt leevendust linna hädadele³² ning kodanikkond omalt poolt läkitas veel erilise palve kuningale, milles kujutas eredates värvides linna viletsust ja palus loobuda tänavate reguleerimisest³³. Ackerbaumi kaasa toodud valitsuse resolutsioon oli linnale üldiselt soodus, kuid selles nõuti siiski tänavate reguleerimist ja edaspidi kõikide linnamajade ehitamist kivist. Selle eest loovutati aga linnale kuningas Karl XI täisealiseks saamiseni kroonule kuuluv osa Tartus joovastavate jookide ja tapaloomade pealt võetavast aktsiisist ($\frac{1}{2}$ sellest läks riigile, $\frac{1}{2}$ linnale) ning nn. rekognitsiooni ehk kontributsiooni raha ($333\frac{1}{3}$ riigitaalne iga-aastane maks riigile)³⁴.

Nagu eespool nägime, loobus kroonu ise lõpuks reguleerimise teostamisest. Sellegipärast edenes põlenud majade ülesehitamine sõltuvalt üldiste majandusolude pikaldasest paranemisest väga visalt. Erandi ei moodustanud ka riigiehitised. Nii jäi enamik lossi hooneid, ka komendandi ja landshöfdingi ametikorter, Rootsi aja lõpuni üles ehitamata, kuigi sellest sagedasti kõnet oli. Riik soovitas seda veeretada linna kaela, viimane pidas aga endale kasulikumaks maksta komendandile korteriraha³⁵.

Suuri raskusi oli ka Maarja kiriku parandamisega. Kirikukogudus, mille moodustasid peamiselt kohalikud Rootsi ametnikud ja garnisoni sõdurid, oli kaunis väiksearvuline ning vaene, kirik ise ei evinud aga peaaegu mingisuguseid tuluandvaid varandusi. Juba varsti peale tulikahju oli kindralkuberner Tott pööranud valitsuse tähelepanu tarvidusele varustada kirik kõige lähemal ajal vähemalt katusega (nähtavasti torni langemisel) vigastatud võlvi ja müüride edasise lagunemise vältimiseks³⁶. Näib aga, et alles mitme aasta pärast suudeti saada kirik enam-vähem korda.

1667. a. tulikahju kirjeldustes ei leidu ühtegi tähendust, mis lubaks oletada vähegi arenenud tulekaitse organisatsiooni olemasolu. Ka Maarja kiriku päästmine sündis nähtavasti garnisoni sõdurite poolt. Igal juhul tõendas see kohutav õnnetus püsiva tuletõrjekorralduse hädavalikkust. Kuid initsiatiiv selle loomiseks ei tulnud mitte raelt ja

³² XXIX, Raeprot. (konts.) 29. 5, 7. 6, 10. 6, ja 12. 6. 1667.

³³ XLI, 3. Tartu kodanikkond kuningale 24. 6. 1667.

³⁴ I, 14. Eestkostevalitsuse resolutsioon. 9. 10. 1667.

³⁵ ERKA, LRKkA. XIX, 43. Komendant O. R. Berg kubernerile 12. 9. 1689.

³⁶ Rootsi Riigiarhiiv, Livonica, Liivimaa kindral-kubeneri kirjad kuningale. Clas Tott Karl XI eestkostevalitsusele 1. 6. 1667.

kodanikkonnalt, nagu võiks loomulikult arvata, vaid valitsusvõimudele³⁷.

25. sept. 1667 esitas landshöfding O. R. Taube raele kindralkubernerini nimel märgukirja linna heakorra tõstmise kohta, milles muuseas nõuti põlemäärustiku väljatöötamist³⁸. Raad oli muidugi sunnitud lubama täita kõik esitatud nõudmised³⁹, ei astunud aga lubaduse täitmiseks peaaegu mingisuguseid samme landshöfdingi meeldetuletustele vaatamata. Eriti häirisid Taubet linnas ohtralt leiduvad, osalt isegi korstnata puust hurtsikud. Arvestades nähtavasti elanikkonna vaesustumist tulikahju järele ei tahtnud aga raad astuda nende vastu radikaalsemaid samme. Alles kui a. 1670 Taube ametlikult teatas, et võimaliku tulikahju puhul kõik riigihoonetele tekkivad kahjud raelt endalt sisse nõutakse⁴⁰, pidas viimane tarvilikuks hakata tegutsema. Nähtavasti piirdus ta aga nüüdki mingi plakati avaldamisega puukatuste vastu, millele elanikud omistasid samavähe tähelepanu nagu varemategi sellekohastele määrustele.

Tõenäoliselt esitas Taube nüüd asja kindralkubernerile, sest 31. dets. saatis Tott raele meeldetuletuse „wegen errichtung einer hochnötigen Feuer-Ordnung“ Riia linna kiiduväärse eeskuju järgi. Tema arvates võtaks tuletõrjeorganisatsiooni kulude kandmisest meeeldi osa ka nn. vabamajades (s. t. rae jurisdiktsioonile mittealluvates ning linnakoormustest ja maksudest vabades majades) elavad isikud⁴¹. Alles nüüd asus raad tõsisemalt asja juurde ning jõudis otsusele, et kõige esmalt oleks vaja muretseda suur priits, hankides selleks vajalik raha linna elanikkonnalt repartitsiooni teel. Ka kodanikkond avaldas selleks oma põhimõttelist nõusolekut, kuid tingimusel, et vabamajad samuti maksmisest ei keeldu⁴².

Peatselt selgus aga, et Suur Gild on nõus andma tuletõrjekorralduse loomiseks ainult 20 riigitaalrit või selle asemel 20 ämbrit. Peale selle lubasid oldermannid Hans ja Heinrich Hille omalt poolt annetada mõlemad ühe ämbri ja tulehaagi. Mõlemad gildid arvasid, et võiks võtta linnamõisade rendirahast, millest küll niigi jätkus vaevalt linna hädavajalisemate kulude katteks, 100 riigitaalrit „zur Verfertigung ein paar

³⁷ Raad otsustas pärast tulikahjusid muretseda ainult mõned tuletõrjeriistad (kuus 5—6-süllast redelit ja mõned tulehaagid). XIX Raeprot. 19. 6. 1667.

³⁸ VI, 6 O. R. Taube raele 25. 9. 1667.

³⁹ XIX. Raeprot. (konts.) 25. 8. 1667.

⁴⁰ V, 7. Taube raele 20. 5. 1670.

⁴¹ IV. 58 Tott raele 31. 12. 1670.

⁴² Raeprot. 1671 lk. 1—3.

gemachlicher Sprützen so man bequehmlich allenthalber hinführen könte“⁴³.

Järelepärimise peale teatati Taubele Riiast, et seal leidub müügiks kaks pritsi, üks 110 ja teine 130 riigitaalri eest. Raad otsustas neist ühe osta⁴⁴. Ostu teostada seekord siiski ei saadud, sest isegi 1673. aasta suveni oli kodanikkonnalt tulnud kokku ainult 15½ riigitaalrit, mis pealegi rahapuudusel kasutati muuks otstarbeks. Samuti oli vabamajade osast 40 riigitaalrit kasutatud tuletõrjenduse asemel ooberst Stegemanile korteriraha maksmiseks⁴⁵. Rendirahadest saadi aga vaevalt midagi määrata tuletõrje otstarbeks.

Vahepeal oli ooberst-leitnant Thumbi kaudu Riia „kunstmeistrilt“ (mehaanikult) Jakob'ilt tellitud uus prits. Mitme sekelduse järele oli 1673. a. kevadeks Jakob valmistanud kaks pritsi, kuid nüüd keeldus ta neid üksikult müüma. Mõlemaid osta soovitada Thumb siiski kahtles, sest 11. aprillil 1673 toimetatud proovimisel oli selgunud, et need ei heida vett nii kaugele, kui ta seda arvanud⁴⁶. Lõppeks õnnestus linnal omandada siiski üksainus prits⁴⁷.

Sama visalt edenesid ka linna passiivse tulekaitse kõvendamise üritused. Kiskudest katused pidid rae patendi põhjal olema kõrvaldatud 1. maiks 1672. Kuid olgugi et ka kuberner F. v. Fersen patendi tähtajalist sooritamist nõudis⁴⁸ ning Taubet selle eest hoolitseda käskis⁴⁹, oli vaevalt mõni üksik puust katus tähtpäevaks kõrvaldatud. Juunikuus volitas küll raad bürgermeister Fritzbergi läbi rääkima ses asjas komeandiga⁵⁰, kuid mingisuguseid tegelikke samme ei järgnenud ka nüüd. Alles järgneval aastal nihkus asi mõnevõrra paigalt. Nimelt põhjustas mais 1673 üks „brandkate“ tulikahju, selle kõrval asuvas pastor Pegau majas. Komandant Taube teadustas tulikahjust kuberner F. v. Fersenile kirjeldades ühtlasi oma asjatuid katseid mõjutada raadi, et kõrvaldataks tulekardetavamad ehitised linnas⁵¹. Kartes tõenäoliselt kuber-

⁴³ Raeprot. 1671, lk. 32, 35, 47.

⁴⁴ Raeprot. 1671, lk. 50.

⁴⁵ Raeprot. 1673, lk. 108, 110.

⁴⁶ XVI 108. Thumb bürgermeister Fützbergile 13. 2. 1673. Samas väljavõte Thumbi kirjast Taubele 12. 4. 1673.

⁴⁷ Raeprot. 1673, lk. 110.

⁴⁸ V. 13 Fersen raele 8. 3. 1672.

⁴⁹ V. 18. Fersen Taubele 2. 3. 1672.

⁵⁰ Raeprot. 1672, lk. 107.

⁵¹ ERKA. LRKA. XIX 40 Taube F. v. Fersenile 2. 6. 1673.

neri vahelesegamist hakkas raad nüüd energilisemalt nõudma kiskudest katuste kõrvaldamist, aga et see ei mõjunud, otsustas ta 25. juunil alustada veel samal päeval nende sunniviisilist lammutamist sõdurite abil. Esimesena pidi võetama käsile mittesaksa (nähtavasti läti soost) kodaniku Jürgen Lettlandi⁵² maja katus. Nähes, et seekord asjal tõi taga, ruttasid puukatuste omanikud paluma raelt pikendust, mõned isegi kuni 3 aastat, nende katmiseks kividega. Põhjenduseks toodi enamikus ette Tartus valitsevat puudust katusekividest⁵³. Kivide tootjana tuli esmajoones arvesse Luunja mõisa telliskivilööv, kuid see ei suutnud neid nõudmise järsu suurenemise tõttu tarvilikul määral produtseerida. Veidi pikantseks muutis veel tervet asja seik, et Luunja omanikuks oli Tartu komandant Taube ise, mis võib-olla ehk osalt ka seletab tema südidust võitluses tulekindla ehitusviisi pärast. Kuna kaebused materjali puuduse üle olid mõnevõrra põhjendatud — nii tõi üks paluja ette, et Taube lubanud talle kivisid muretseda alles mihkclipäevaks⁵⁴ — pidi raad enamiku pikenduspalveid rahuldama, kuna ta pealegi ei tahtnud oma niigi halba vahekorda kodanikkonnaga veelgi teravdada. Kui suur osa pikendust saanud majaomanikke ei mõelnudki tõsiselt katuste ümberehitamisele, arvestades rae võimetust ja loidust oma määruste täitmise nõudmises.

Järgneva aasta sügisel lammutati küll nähtavasti mõningad eriti kardetavad korstnata „brandt kuffen“, kuid puukatustega majade kohta, mis varustatud korstnatega, otsustas raad kirjutada Fersenile, et nendega kannatataks veel see talv läbi⁵⁵.

Sama tigusammuga edenes tulekaitsekorralduse loomine vaatamata Taube meeldetuletustele⁵⁶, sest raehärrade omavaheliste tülide ning intriigide tõttu oli raad peaaegu teguvõimetu. Kodanikkond, kes raega seisis sõjajalal, suhtus suurima umbusaldusega pea igasse rae üritusse ning püüdis neid uute koormuste kartusel igasuguste vahenditega nurja ajada. Erandit ei moodustanud ses suhtes ka tuletõrjekorraldus.

1635. a. välja töötatud põlemäärustiku kava oli juba täiesti ununenud ning rae eksemplar sellest nähtavasti isegi kaduma läinud. Rae järelepärimisele teatas küll Suure Gildi oldermann Heer, et ta olla ühte tulemäärustikku (näht. Suure Gildile arvangu avaldamiseks saadetud

⁵² Raeprot. 1673, lk. 105, 112, 117.

⁵³ Raeport. 1673, lk. 119, 121, 130.

⁵⁴ Raeprot. 1673, lk. 118.

⁵⁵ Raeprot. 4. sept. 1674. ERKA, LRKka XIX, 40 Taube Fersenile 31. 8. 1674.

⁵⁶ Raeprot. 1673, lk. 112.

eksemplar) näinud ja lubas selle isegi lahkesti üles otsida⁵⁷. Otsitavat paberit siiski ei leitud, võimalik, et Suur Gild pidas paremaks seda mitte päevavalgele tuua⁵⁸.

Natuke kaugemale jõuti asjaga järgneval aastal, sest ühenduses äreva poliitilise olukorraga oli karta venelaste sissetungi Liivimaale. Sõja kartusel toimetati Tartus mitmesuguseid ettevalmistusi piiramise juhuks. Kindralkuberner oli muuseas käskinud lammutada kõik Ema-jõe paremal kaldal asuvad eeslinna majad⁵⁹. See korraldus, mis riivas valusalt suure osa kodanikkonna huve, jäi aga nähtavasti enamikus teostamata. Tulehädadohu vältimiseks piiramise puhuks tegi raad otsuse, et kõik laudkatused, „kuffen“, puuhurtsikud ja tulipesad linnas tuleb lammutada⁶⁰. Nagu eelmisedki samasisulised käsud, jäi seegi ainult paberile⁶¹, sest raad ei nõustunud komandandi ettepanekuga lasta kiskudest katused sunniviisiliselt lammutada, tuues ette katusekivide puudust kiskude asendamiseks. Pealegi ei ulatunud rae võim kroonu jurisdiktsiooni all seisvate isikute majade peale. Rae iroonilist soovitus alustada katuste lammutamisega nende juures Taube muidugi ei täitnud⁶². Valitsuse nõudel astus raad siiski mõningaid samme ka tuletõrjenduse alal. Nii kohustas ta kõiki kodanikke hankima endale kohalikul treialilil puust käsipritsi⁶³ ja üllitas ka 5. nov. 1675 ühe ajutise põlemäärustiku⁶⁴. Et vana põlemäärustik ei tulnudki enam päevavalgele, jäi ajutine põlemäärustik (Interims Brandordnung) kehtima kümme aastaks. 1675. a. ajutine põlemäärustik ei ole enam-vähem viimistletud seadlus nagu põlemäärustiku kava aastast 1635, vaid ainult mõnekümne-realine süsteemitu visand. Määrustiku põhjal seisavad tuletõrjenduse eesotsas 2 põlehärrat raehärrade hulgast (Johannes Bröms ja Christoffer Friedrich Zecher). Mõlemale allub kaks neljast korterist ehk veerandist, millesse linn oli jaotatud. Igas korteris on põlehärral abiks kaks põlemeistrit kodanike hulgast. Iga põlemeister

⁵⁷ Raeprot. 1674(3)? lk. 106.

⁵⁸ Gadebusch ütleb otseselt, et Oldermann Heer tõkestanud oma „Winkeltzügen“ põlemäärustiku elluviimist. Livländische Jahrbücher III, 2 (Riga 1782) 128.

⁵⁹ Raeprot. 1675, lk. 45, 48, 112, 165, 166, 205.

⁶⁰ Raeprot. 1675, lk. 141.

⁶¹ Raeprot. 1675, lk. 141.

⁶² Raeprot. 1675, lk. 125.

⁶³ Raeprot. 1675, lk. 55. Puust käsipritsid olid oma vähesele tõhususele vaatamata 19. sajandi alguseni tuleämbri kõrval tähtsaimaks kodusüks tulekaitseriistaks.

⁶⁴ Raeprot. 1675, lk. 206, 214.

peab laskma teha järgmised tuletõrjeriistad, mida tuleb säilitada seks määratud paigal. Nimelt kaks pikergust veepali registel ja 2 tulehaaki ning igas korteris 2 redelit ja 2 pritsi. Peale selle tuleb lasta valmistada veel 20 nahkämbrit. Ka tuleb puhastada ja korda seada linna avalikud kaevud (nn. korterikaevud), arvult 15. Müürsepad ja puusepad peavad ilmuma ühes põlemeistritega tulikahju juurde kustutamist korraldama, eriti põlemeistrid, kes on kohustatud muretsema kohale tuletõrjeriistad ja vett⁶⁵.

1675. a. põlemäärustiku kehtimapanek oli sündinud ainult valitsusvõimude survele ning peale põlehärrade ja -meistrite nimetamise ei teinud ka raad midagi selle elluviimiseks. Otsese sõjaohu möödumisel rauges esialgu samuti kõrgemate valitsusvõimude eriline huvi Tartu tuletõrje korralduse vastu. Alles kui 1677 aasta kevadel aset leidis kroonu magasin (praeguse Saksa võimla kohal) lähedal tulikahju, mis oli ähvardanud ka magasin ennast, pööras uus kindralkuberner Christer Horn sellele tähelepanu ning nõudis raelt, et see laseks kõrvaldada kõik magasin lähedal asuvad puust „kuffen“⁶⁶.

Kindralkubernereri kiri sundis raadi võtma jällegi arutusele linna ehitiste tulekindluse küsimuse, mis kõikidele valitsuse ja linnavõimude avaldatud määrustele, käskudele ja ähvardustele vaatamata ei olnud a. 1667 tulikahjust saadik pea sugugi paranenud. Isegi valitsuse määrusest, et kõik nurgamajad tuleb ehitada kivist, hiilisid kodanikud sel teel mööda, et jätsid tänava nurgad ehistamata, püstitades aga tänavate külgedele puust maju. Vabatahtlikult pea keegi oma „brandkuffen“ ja „feyernester“ ei mõelnudki lammutada, samuti kui katta oma hooneid laudade või peerupuu asemel kalliste katusekivide või tülikate mätas- tega. Asjaolu, et mõne hurtsiku katus rae korraldusel maha kisti, nende omanikke palju ei heidutanud. Mõne aja järele ehtasid nad neid jällegi üles, ilma et võimud oleksid sellele vastu astunud.

Nüüd aga otsustas raad asja tõsiselt võtta ning üllitas 4. mail 1677 plakati, milles kohustas kõiki linna jurisdiktsioonile alluvaid isikuid katma oma puukatustega maju tulekindla materjaliga⁶⁷. Siiski oleks ka see määrus jäänud paberile, kui mitte mõni nädal selle publitseerimise järele 21.—23. maini Riias aset leidnud hiiglatulikahju, milles hävis üle 200 maja, ei oleks meenutanud ka Tartu elanikkonnale teda peaaegu täpsalt kümne aasta eest tabanud samalaadilist katastroofi.

⁶⁵ XXIII, 20. Põlemäärustiku kaasaegne koopia või kontsept.

⁶⁶ IV, 71. Chr. Horn raele 2. 5. 1677.

⁶⁷ Raeprot. 1667, lk. 57, 59. LXI-a — Plakati kontsept.

Riias peeti selle tulikahju põhjuseks kuritahtlikku süütamist ning mõned kahtlustatavad isikud hukatigi, ehkki nende süüd vaevalt võis pidada tõestatuks⁶⁸. Üks hukatutest — Peeter Anderson — oli tunnistanud piinapingil, et selle roima teostajaks olnud 6-liikmeline vandeselts. Neli vandeseltslast pagenud Tartu, Pärnu, Tallinna, Narva ja Neevalinna, et neid linnu samuti põlema panna. Ehk küll see tunnistus tundus ka Riia raele fantastilisena, teadustas ta sellest siiski Tartu⁶⁹ ja vist ka teiste linnade magistraadile. Kuid juba mõni päev enne Riia rae kirja saabumist, oli Tartu garnisoni sõdurite hulgas liigelnud jutt, et linnal olevat oodata õnnetust. Nähtavasti olid põhjustanud selle tekimist rahva fantaasiat erutanud kuulujutud Riia põlemisest. Kõik need asjaolud häirisid Tartu raadi niivõrd, et ta otsustas tulehädadohu võimalikuks vältimiseks sisse seada öise kodanikest vahiteenistuse⁷⁰.

Ehk küll jutt vandeseltsist ka kodanikkonnas kahtlemata leidis uskujaid, ei olnud see vahiteenistusest sugugi vaimustatud. Juba alguses keeldusid mõned kodanikud seda täitmast, ja vaevalt kuu aja järele lakkas vahiteenistus vahikohustuslaste omavolilise mitteilmumise tõttu täiesti⁷¹. Küll jätkas aga raad 1677. aasta suve läbi seninägemata hooliga ehitustegevuse jälgimist linnas, püüdes takistada tulekardetavate hoonete püstitamist⁷². Kuid pea jahtus temagi ind ning kõik läks jällegi vanasse roopasse.

Suuremat mõju ei olnud esialgu tulekindlama ehitusviisi leviku suhtes ka tol ajal valitsuse poolt Tartu ehitamise soodustamiseks astutud sammudel. A. 1676 otsustas riigi kommerts-kolleegium Tartu kodanikkonna palvel, et võib vabastada 3 aastaks kõikidest kodanikoormustest isikud, kes asuvad Tartu ja omandavad sinse kodanikoõiguse, kui nad kohustuvad üles ehitama mõne varisenud või maha põlenud maja⁷³. Ehk küll 1676. a. resolutsioon jäi kuninga poolt kinnitamata ega evinud seega seadusejõudu, pääses eeltoodud punkt sellest Tartus kehtele ning leidis rakendamist pealegi mitte ainult uustulnukate, vaid ka vanade kodanike suhtes, kes endale uut maja ehtasid. Majaehitajaid ei vabastatud sealjuures mitte ainult kõikidest otsestest mak-

⁶⁸ M. v. Wolffeldt, Die Mordbrenner Peter Andressen und Gabriel Frank. M. v. Wolffeldt, Mitteilungen aus dem Strafrecht und den Strafprocess in Livland, Ehistland und Kurland, Bd. I, Zweiter Theil (Leipzig und Dorpat 1844).

⁶⁹ X, 11. Riia raad Tartu raele 30. 5. 1677.

⁷⁰ Raeprot. 1677, lk. 79.

⁷¹ Raeprot. 1677, lk. 101.

⁷² Raeprot. 1677, lk. 80, 83, 105, 127, 175.

⁷³ Remmin Coll. I, lk. 364, 370.

sudest, vaid ka tol ajal tapaloomadelt ja joovastavateilt jookidelt võetavast aktsiisist. Viimane asjaolu põhjustas peatselt kuritarvitusi. Maksuvabastamist hakati nõutama väiksemategi puuhurtsikute ehitamise ja isegi parandamise eest. Enamik sellekohaseid palveid leidis ka rae poolt rahuldamist, oli ju enamik raehärrasid linna suuremate kaupmeestena selle põhimõtte püsimisest oluliselt huvitatud. Tulemuseks oli muidugi linna niigi viletsate tulude vähenemine, ühtlasi kannatas aga riigikassa, sest pool aktsiisimaksust kuulus kroonule. Kohalike riigivõimuesindajate kaebusel nõudis seetõttu a. 1683 kindralkuberner Chr. Horn raelt, et see ei lubaks ehistada ühtegi tühja krunti, enne kui see on landshöfdingu ja raeesindajate poolt üle vaadatud ning teatatud temale, kas kavatsetav ehitus üldse väärib maksuvabaduse loovutamist ehitajale. Ühtlasi keelas kindralkuberner veel kaugemale minevat kuritarvitust, mida nähtavasti siis ka praktiseeriti — maksuvabaduse õiguse loovutamist ehitaja poolt kolmandatele isikutele ⁷⁴. Ehk küll Horn oma nõuet järgmisel aastal kordas, kohustades ühtlasi raadi valvama, et keegi ülemuse loata puust ega vahvärgist maju ei ehitaks ⁷⁵, olid kirjeldatud kuritarvitused visad kaduma.

1680-ndatel aastatel märgatavaks muutuv tõus majanduselus ja elanike arvu püsiv suurenemine põhjustasid ehitustegevuse elavnemist Tartus, mis ei raugenud täiesti ka nälja-aastatel sajandi lõpul ja kestis Põhjasõja algaastateni. Kerkis hulk elumaju, nii kodanike kui aadlike ja ametnike omi ning esmakordselt piiskopiajast saadik püstitati mõningad tähelepanuväärivad avalikud ehitised — uus raekoda ja ülikoolihoone.

Enamik uusi maju oli kivist ning kaetud kivist katusega, kuid kõikidele keeldudele ja määrustele vaatamata ehitati ka küllaltki puust hooneid. Raad, kes ametlikult oli kohustatud võitlema puuehitiste vastu, vaatas esialgu asjale läbi sõrmede. Kui a. 1685 Väike Gild esines palvega puust majade ehituskeelu kaotamiseks, ei julgenud ta küll asja ise jaatavalt otsustada, kuid saates palvekirja edasi kindralkubernerile, lisis sellele juurde omapoolse sooja soovitus ⁷⁶. Kindralkuberner otsustas palvekirja küll eitavalt, kuid sagedasti ei pidanud ka valitsusvõimud ise oma ülesseatud põhimõtteist kinni, tehes sellest mõjuvamate isikute, eriti ametnike jaoks arvukaid erandeid. Nii sai a. 1692 bürgermeister Ladau vaatamata rae vastuseisule kindralkubernerilt loa püstitada turu

⁷⁴ IV, 179. Horn raele 5. 2. 1683.

⁷⁵ IV, 203. Horn raele 19. 2. 1684.

⁷⁶ Raeprot. 1685, lk. 275, 305, 340. Koopiar. 1685 lk.

äärde puust maja⁷⁷. Puust elumaju ehtas endale ka rida kroonu-ametnikke ning mõnigi linna vaimulik. Pahatihti olid need ka meie aja mõistete järgi üsna suured ehitised. Näitena võiks tuua pastor Joh. Witstockile kuulunud puust elumaja, mis tema päranduse hindamisel a. 1696 osutus mõõtmisel 21¹/₂ rootsi sülda pikaks ning 6 sülda laiaks ja mille väärtust hinnati uuena 300-le ning tolleaegses seisukorras 150-le riigitaalrile. Maja juurde kuulus hulk kõrvalhooneid, nagu tall, ait jne., mis, peale kivist keldri, olid samuti kõik puust⁷⁸.

Niisuguste suurte puust ehituskomplekside tuleohtlikkus tervele ümbrusele ei vaja rõhutamist. See põhjustas isegi mõnikord selles asjas muidu nii „liberaalsete“ riigi- ja linnavõimude vahelesegamist. Nii sattus a. 1696 lipnik Funcken, kes oli püstitanud kindralkuberneri nõusolekul Laia tänava äärde suure puust elamu arvukate kõrvalhoonetega, protsessi mitte ainult raega, vaid ka Liivimaa õuekohtuga, kes nägi selles hädaohtu oma uuele läheduses asuvale ametihoonele (Laia ja Rüütli tänava nurgal, Ülikooli praeguse apteegi maja kohal). Lõpptulemusena kohustati Funckenit lammutama oma ehitised, mis nähtavasti, vähemalt osalt, ka teostus⁷⁹.

Eriti palju puust maju ehitati Tartu, nii ülemuse looga kui ka omavoliliselt, Põhjasõja esimestel aastatel, mil linna paigutatud arvukad väeosad ja kokkuvoolanud sõjapõgenikud põhjustasid seninägematu korterikriisi. Arvukate erandite tegemise ja nõrga kontrolli tõttu olid puuhoonete ehitamist piiravad määrused muutunud peaaegu illusoorseks ning täie õigusega võis Tartu raehärra G. Hasenfelder a. 1703 tõendada „dasz es also wegen der Verordnung von Stein zu bauen eine wunderliche bewentnis habe“⁸⁰.

Puu eelistamisel ehitusmaterjalina etendas peaosa selle odavus võrreldes telliskiviga. Pealegi oli ehituskivi hankimine sama tülikas kui varemategi aastatel. Oli ju telliskivilöövide arv Tartu ümbruses enim vähenenud kui kasvanud, kuna kroonu hakkas redutseeritud mõisades rõhku panema ka metsade kaitsele. Selle tagajärjel muutus ajuti isegi ehituspuu saamine linnas raskeks.

Teatud osa mängisid aga ka tervishoidlikud kaalutlused. Arvestades Tartu soist aluspinda ja sellest tingitud põhjavee pinna kõrgust,

⁷⁷ Raeprot. 1692, lk. 250, 475, 477, 493; 1703 lk. 552.

⁷⁸ Raeprot. 1693, lk. 143 j. e.

⁷⁹ Raeprot. 1696, lk. 333, 362, 377, 388, 392, 396, 444, 494, 523, 567, 568, 583. Acta causarum privatorum 1696 nr. 66, 67. IX, 54. Õuekohus raele 15. 5. 1696; IX, 56. Õuekohus raele 19. 5. 1696.

⁸⁰ Raeprot. 1703, lk. 552.

pidid tolleaegsed kivist majad, kuna ei praktiseeritud alusmüüride isoleerimist seintest, olema paratamatult suures enamikus niisked ja külmad vaatamata tohutule kütmisele.

Majanduslik moment raskendas teostada ka igivanast ajast rõhutatud nõuet, et katused kaetaks ainult tulekindla materjaliga. Katusekivid olid kallid ja raskelt hangitavad, pealegi olid nad ebaotstarbekohased kergemate ehitiste jaoks. Plekk oli veelgi kallim ja kättesaamatum. Mätaskatused nõudsid suurt hoolt ega pakkunud ka küllaldast kaitset sademete vastu. Muid tulekindlaid või vähemalt raskelt süttivaid katusekatte materjale tol ajal koha peal aga ei tuntud. Seetõttu kaeti kõikidele keeldudele vaatamata ikka jälle hooned linnas laudadega või pilbastega, eeslinnas isegi veel õlgedega. A. 1686 otsustas küll raad, et kõik edaspidi püstitatavad hooned eeslinnas tuleb katta mätastega⁸¹, kuid näib, et see määrus leidis sama vähe täitmist kui kõik senised.

Sellevastu olid puudused ja korratud ahjude ja üldse tuleasemete, lõõride ja korstnate juures, mille üle alatas kaevatakse kaasaegsetes dokumentides, tingitud peamiselt vähesest arusaamisest ehitustehnilistest nõuetest ning tihti ka lohakusest ja hoolimatusest. Mõnevõrra paranes olukord kutselise korstnapühkija ametisse seadmisega rae poolt a. 1689⁸².

Korduvalt üllitas raad plakateid nii puust katuste ka ka hädaohtlike tuleasemete vastu⁸³. Peaaegu iga aasta toimetas seks määratud komisjon terves linnas paiklikke ülevaatusi ning laskis lammutada kõige tulehädaohtlikumad katused ja tulipesad valitsusvõimude poolt seks kaasa antud sõdurite poolt. Siiski ei vastanud tagajärjed ootustele. Rae jurisdiktsioon ei ulatunud kaugeltki üle terve linna, sest arvestamata Toome, mis ei kuulunud selle alla, et tahtnud isegi ehitusasjus seda tunnustada hulk aadlile ja ametnikele all-linnas kuuluvaid kinnikuid — nn. vabamaju, mille arv a. 1688 ulatus 30-ni⁸⁴.

Ka raad omalt poolt ei osutanud alati küllaldast järjekindlust omas tegevuses sel alal. Suurel määral põhjustas seda üksikasjalikuma oludekohase ehitusmäärustiku ja selle täitmise järele valvava asutise puudu-

⁸¹ Raeprot. 1686, lk. 365.

⁸² Raeprot. 1689, lk. 701, 708. Acta Causarum Privatorum 1689, nr. 153.

⁸³ Näiteks a. 1684 ja 1688. Raeprot. 1684 lk. 163; koopiaramat 1684, lk. 71; Raeprot. 1688, lk. 318—319; koopiaram. 1688 lk. 63. Säilinud 1688. a. visitatsiooni protokoll (Acta caus. priv. 1688, nr. 140) annab kujuka pildi tol ajal valitsevast olukorrast tulekaitse alal Tartus.

⁸⁴ Koopiaram. 1688, lk. 103.

mine. Linna privileegide § 16 põhjal pidid küll kõik ehitusasjad alluma esimeses instantsis kambristu-kohtule, kuid ajajooksul oli muutunud harjumuseks esitada neid otse raele. Selle tulemusena oli lakanud pea igasugune pidev kontroll ehitusasjanduse üle. Alles 1693 ennistati bürgermeister Remmini ettepanekul vana kord⁸⁵. Nagu nägime, ei tahtnud aga väljaspool kodanikkonda seisvad kinniku-omanikud tunnustada linna jurisdiktsiooni ka ehitusasjus ning pahatihti püüdsid sagedasti sellest mööda hiilida ka kodanikud, lastes otsustada tüüaluseid küsimusi raest mööda minnes valitsusvõimudel. Et parandust võis loota ainult valitsusvõimu vahelesegamisest, pöördus raad Remmini ettepanekul a. 1695 kindralkubernerite poole palvega üllitada plakat, millega kõigile keelataks linna jurisdiktsiooni piirkonnas alustada ühtki ehitust, enne kui sellest on teatatud magistraadile ning ehituspaik üle vaadatud naabrite juuresolekul kambristuhärrade poolt. Samas plakatis palus raad ka keelata tulemüüride asemele puust planke või vaheseinu ehitada, sest veel hiljuti on need põhjustanud suurema õnnetuse⁸⁶.

Millegipärast ei pidanud aga kindralkuberner J. J. Hastfer, kes muidu omistanud alati suurt tähelepanu Tartu heakorra tõstmisele, palve täitmist kohaseks ning vastas, et sellesisulise määruse üllitamine kuulub magistraadi enda kompetentsi⁸⁷. Raadi, kes oli küllaltki kogunud, kui vähe tema määrusi täideti isegi kodanike poolt, ei võinud see vastus rahuldada mingil määral. Seetõttu koostas ta küll plakati kava, kuid saatis selle ikkagi heakskiitmiseks kubernerile⁸⁸. Hastferi surma tõttu detsembris 1695 jäi aga asi esialgu soiku. Et vahepeal jällegi mitmed kroonu ametnikud olid linnavõimude teadmata saanud kubermanguvalitsuselt load puust hoonete ehitamiseks, palus raad järgmise aasta kevadel kuberner E. Soopi, kes täitis kindralkubernerite aset, avaldada Hastferilt palutud plakati⁸⁹. Ettevaatlik ja formaalne Soop vastas, et tal olevat „bedencken ein Placat ergehen zu lassen“; kuid ta soovitas lahkesti, kui esineks mõni „Casus specialis“, selle kubermanguvalitsusele ette kanda — või ka ise lahendada⁹⁰.

Vaevalt kaks kuud möödunud, teataski raad kubernerile ühest eriti mõtlemapanevast „casusest“. Nimelt oli ökonomia kameriir Muräus

⁸⁵ Raeprot. 1693 lk. 693.

⁸⁶ Raeprot. 1695, lk. 389—390, 460; koopiaraamat 1695, lk. 117—119.

⁸⁷ IV, 333. Hastfer raele.

⁸⁸ Koopiaraamat 1695, lk. 219—220.

⁸⁹ Koopiaraamat 1696, lk. 190—2.

⁹⁰ V, 26. Soap raele 2. 7. 1697.

alustanud otse ülikooli maja (mis asus praeguse vangimaja kohal) taha kahekordse puust elumaja ehitamist. See tundus olevat seda hädaohtlikum, et Muräuse krundil seisid juba varem kaks puust elumaja, tall ja ait⁹¹. Kuidas kubermanguvalitsus sellele kirjale reageeris, ei ole täpsemalt teada. Igatahes hakkasid valitsusvõimud taipama olukorra hädaohtlikkust alles siis, kui sama aasta jõuluööl põles maha kroonule kuuluv maja, kus elas majandusasehaldur Strömfeldt. See maja oli üks suuremaid ja paremaid kiviehitusi tollaegses Tartus. Alanud oli tulikahju selle kõrval asunud kahekordses puumajas, kus olid süttinud kahe kambri vaheseina korstnasse müüritud palgiotsad⁹². Uus kindralkuberner krahv E. Dahlberg lubas nüüd rae palvel kohe avaldada plakati ehitusasjanduse kohta Tartus⁹³. Millegipärast viibis aga lubaduse täitmine ning plakat üllitati alles 7. oktoobril 1697. Plakatis kohustati kõiki, kes linna piirkonnas uusi maju ehitada või midagi juurde ehitada kavatsevad, kuulugu nad siis otseselt riigi või linna jurisdiktsiooni alla, sellest enne teatama raele. Eriti ei ole kellelgi voli ehitada puust või vahvärgist maju ülemuse või rae loata. Ühtlasi rõhutati, et kõik ehitusajad kuuluvad linna kohtute pädevusse ning tulevad lahendamisele nende poolt⁹⁴. 1697. a. ehitusplakati mõju ei vastanud rae ootustele ning kaebused puust hoonete loata ehitamise kohta ei vaibunud, nagu eespool nägime, Rootsi aja lõpuni. Nii võis Tartu õnne tänada, et piiramise ajal a. 1704 ägedale pommitamisele vaatamata ainult mõned üksikud majad maha põlesid⁹⁵, sest ka tollaegne tuletõrjekorraldus jättis veel vägagi palju soovida.

Nagu eespool nägime, ei olnud Tartu 1670-ndate aastate lõpuni suutnud veel luua mingit püsivat tuletõrje organisatsiooni. Tõsisemat tähelepanu sellele hakati pöörama alles järgneva aastakümne teisel poolel.

Nagu varemategi kordadel, andis esimese tõe selleks jällegi tulikahju. Öhtul 23. nov. 1685 süttis Magasini tänava (mis saanud nime tol ajal seal asuvast kroonu moonalaost) ümbruses põlema üks saun, mis aga kustutati peatselt linnaelanike ja garnisoni sõdurite poolt. Sellest iseenesest tühisest sündmusest haaras kinni õuekohtu fiskaal (commisarius fisci) Franz Rudolph von Kolditz, kel varemgi olnud

⁹¹ Rae koopiaraamat 1696 lk. 217—218.

⁹² Rae koopiaraamat 1696, lk. 351—353.

⁹³ IV, 369. Dahlberg raele 31. 12. 1696.

⁹⁴ XVII, 30, Plakati originaal.

⁹⁵ Raeprot. 1704 lk. 308—310.

tülisid Tartu linnaga, ning esitas kohe järgmisel päeval õuekohtule pika ja mürgise protesti rae vastu. Oma protestis Kolditz tõi ette, et ta ei oleks eluaeg uskunud, et selles linnas on nii halb tuletõrjekorraldus, kui ta ei oleks seda eile õhtul tulikahju puhul viha ja valuga näinud. Ei olevat olnud käepärast ei pootshaake, ämbreid, redeleid, kirveid, pritse, kõigepealt aga selleks määratud isikuid. Kui ei oleks jõudnud õigel ajal kohale landshöfding ohvitseridega ja soldatitega, oleks asi halvasti lõppenud. Bürgermeister Bohl ja raehärra Olrau tulnud küll sinna ning neid palutud „umb gemeine Stadts hülffe“, kuid need härrad ei olevat ise saanud katusele ronida ja kätt külge panna, sest kõik nende omad jätnud neid maha. Kolditz kuulnud ise, kui saadetud pritsi järele, kuid ei leitud kuulekust, ehk küll tuli ähvardanud kuninglikku proviandimaja ja juba sellepärast oleks pidanud iga truu riigialam ning vannutatud kodanik jätma maha kõik muu ja püüdma hoida ära kuninga kahju, — seda enam, et kellad ja trummid teatasid kõikidele hädaohust. Eelkirjeldatud olukord näib olevat linnas valitseva üksmeelsuse puuduse vili. Asjaolu, et Tartu raad ei taha lõpetada oma liikmete vahelist segadust, vaenulikkust ja tüli, vaid iga raehärra püüab alati teisele jonni pärast vastu seista, põhjustab tõenäoliselt kord terve linnahalduse kokkuvarisemise. Sellepärast tema (Kolditz) oma vande ja ameti kohaselt protesteerib selle vastu, et Tartus ei leidu üldist tulekorraldust ja põlemäärustikku ja et eile ei antud abi ka kuninglikule magazinile, ehk küll seda oleks kohustanud olnud tegema iga vannutatud kodanik. Lõpuks Kolditz ähvardas, et kui ei looda paremat tulekaitsekorraldust ning seetõttu tekiks kahju kuningale, siis säilitab ta endale õiguse vinditseerida seda kõikide raeliikmete ja nende isikute varandustest, kes oma kohust ei täitnud ⁹⁶.

Kolditzi protest puudutas Tartu raadi väga ebameeldival, sest selles esitatud asjaolud vastasid üldiselt kõik tõeale. Oli ju tülitsemine raehärrade vahel ning sellest tingitud korratus halduses jõudnud kõrgtippu ⁹⁷, nii et võis karta valitsusvõimude vahelesegamist. Pealegi tõendas käimasolev reduktsioon ja selle kõrvalnähtused, et kroonu aineliste huvide kaitsmisel noor kuningas Karl XI ei tundnud halastust.

Seetõttu koostas linnasekretär Joh. Remmin rae ülesandel õuekohtule rutuliselt pika vastuprotesti. Kolditzilt ettetoodud asjaolusid ei saadud selles küll kummutada, kuid püüti veeretada vastutus nende

⁹⁶ LVII, 5. Õuekohtu poolt kinnitatud ärakiri protestist.

⁹⁷ Vt. Fr. Bienemann, Aus Jacob Johann Hastfer administrativer Praxis, In memoriam. Rückblicke auf das livl. Landesgymnasium zu Birkenruh (Riga 1892).

est teistele. Veelgi kujukamalt kui Kolditzi protest iseloomustab see dokument tollaegse Tartu tuletõrjenduses ja üldse omavalitsushalduses valitsevat olukorda.

Raad väitis vastuprotестis, et olugugi linnal vastupidi Kolditzi väitele olemas „eine wollabgefasstete Brandordnung“ ja vajalikud tuletõrjeriistad, nimelt üks hea prits, mitu tuleredelit, pootshaagid ja nahkämbrid ning linn jagatud teatud korteriteks (veeranditeks) ja varustatud korterikaevudega, siiski rael ei ole kuulekust kodanike juures ega tohi keegi raest mõnda kodanikku tõsiselt käsutada või temaga vähegi valjemalt käituda, sest niisugusel korral jooksevad need kohe kuninglikku õuekohtu ja tsiteerivad selle ette ühe või teise raeliikme „in puncto injurarum“ ja nõuavad „eine christliche Abbitte“, mõlemad gildid tahavad olla tänapäev rohkem kui raad ning kirjutada sellele ette seadusi ja siduda niiviisi käed, et raad ei oleks õigustatud nende nõusolekuta andma määrusi ning korraldusi, soldatid lõhuvad ja rikuvad ulakusest korterikaeve, nagu võib näha kaevust raekoja juures, mida sagedasti on parandatud, kuid mis alatasa jällegi maha kistakse ja täidetakse, tünnidel ja veepalidel, kui need paigutatakse majade ette, lüüakse maha vitsad või raiutakse need isegi tükkideks, nahkämbrid varastatakse tulikahju juures enamikus ära ning lõigatakse katki pastaldeks või kingataldadeks. Kui Moresini maja põles, läks neid kaduma (tekstis tühi koht) tükki, mis ei ole väike kahju, sest ühtegi neist ei saa teha alla 2—3 riigitaalri, soldatid murravad pootshaakide rauad ära ja varastavad kirved ning lükkavad ja löövad pealegi igatühte, kes tahaks neilt varastatu ära võtta. Niisuguses olukorras on rael võimatu põlemäärustikku „zum effekt zu bringen“. Sellepärast protesteerib ta kõige pidulikumalt selle vastu, et härra Commissarius fisci tahab seda talle süüks panna ning kavatseb õnnetuse korral vastutusele võtta. Raad tahab küll heameelega oma kohust „so viel möglich“ täita, kuid vastava abita ja kodanike sõnakuulmatuse juures ei saavat ta midagi ära teha⁹⁸.

Raelt esitatud asjaolude tõelikkusele vastavuse juures ei või kahelda. Kuid pea kõiki neid oli põhjustanud just esitatud krooniline tüliõhkkond raes ning sellest tingitud rae autoriteedi langus kodanikkonna silmis. Seetõttu ei võinud ka rael endal olla palju illusioone oma reprotestatsiooni veenvuse suhtes. Igatahes võttis raad tulekaitsekorralduse küsimuse tõsisemalt kui kunagi enne päevakorda ning juba 12. detsembril üllitas ta uue põlemäärustiku, esimese, mis tõsiselt pääses

⁹⁸ Rae koopiraam. 1685, lk. 348—352.

Tartus kehtima. Selle koostajaks oli kahtlemata linna sekretär Joh. Remmin — kõige selgem pea tolleaegses Tartu linnahalduses⁹⁹.

Essõna põhjal on 1685. a. põlemäärustik ainult revideeritud ja parandatud väljaanne senini linnas kehtinud „wollabgefasste Brandordnung'ist“. Nähtavasti on siin mõeldud 1675. a. põlemäärust, kuid viimane oli, nagu nägime, õieti ainult määrustiku esialgne vise, kuna 1685. a. oma on enam-vähem viimistletud sissejuhatusest ja 16 paragrahvist koosnev seadlus. Seega sarnaneb see rohkem 1635. a. põlemäärustikuga, mõlemas leidub ka mõningaid ühtivaid määrusi, üldiselt aga on need siiski sedavõrd erinevad nii sisult kui dispositsioonilt, et neid tuleb pidada üksteisest sõltumatuteks. Nagu 1635. a. määrustikul, ei olnud ka 1685. a. omal nähtavasti üldse mingit kindlat eeskujut, vaid selles fikseeriti tuletõrje alal Tartus valitsev tegelik seisukord aja- ja oludekohaste täienduste ja muudatustega. Sellest ongi tingitud nende erinevused kui ka ühtivused. Tuletõrjetehnika madala seisuga ning omavalitsusliku haldusorganisatsiooni sarnasuse tõttu ei ole mitte ainult Baltimaade, vaid ka Põhja-Saksa linnade tolleaegsed põlemäärustikud peajoontes väga sarnased.

Et 1685. a. põlemäärustik evib põhilist tähtsust Tartu tuletõrjenduse ajaloos, toome ta alljärgnevas ära tervikuna, mõnevõrra lühendades tõlkes tolleaegset keerukat kantseleilikku väljendusviisi.

Põlemäärustiku sissejuhatuses nenditakse, et olgugi siinsel linnal alati olnud „eine wollabgefasste Brand-Ordnung“, siiski olevat peetud tarvilikuks seda revideerida, parandada ja avalikult kantslist maha lugeda lasta.

Määrustik ise kõlab järgmiselt:

1. Linnal tuleb omada hea veeprits, 8 suurt tuleredelit, 10 suurt tule-(poots)-haaki ja 12 tulekirvest.
2. Tuleb muretseda juurde olemasolevatele nii palju kui võimalik nahkambreid.
3. Tulikahju tekkimisel tuleb saata sinna igast majast sulane või tüdruk puust ämbri või veepangega. Kui ilmneb, et mõnest majast kedagi ei ole olnud kohal, peab peremees maksma 1 rt. trahvi põleriistade parandamiseks.
4. Iga kodanik ja clanik peab muretsema käsipritsi, hoidma seda korras ning ilmuma sellega tulikahjule.
5. Lähemad naabrid on kohustatud muretsema (tulikahju juurde) toobreid, suuri ja väikesi.
6. Kõik, kel olemas hobused ja sulased, peavad laskma vedada vett ja et nende teenijad oleksid seda valmis tegema meelsamini, antakse sellele, kes esimesena vett tule juurde toob, kambristust 1 riigitaaleri.

⁹⁹ Rae koopiaramat 1685, lk. 366—370.

7. Pritsi haldajaks määratakse [linnas elavad] mõlemad lukksepad, et kui mõni raudosa puruneks, need selle kohe parandada võiksid. Selle eest vabastatakse nemad igaaastasest kontributsioonist. Kui need aga oleksid hooletud ja linnale tekiks selle tagajärjel kahju, siis neid karistatakse arbitraarselt trahviga.

8. Pritsi kohale toimetama on kohustatud linakangrud, eriti nooremad meistrid, 2 riigitaalri trahvi ähvardusel.

9. Pruulijad on kohustatud kandma sinna [tulikahju juurde] reteleid ja võtma kaasa ka tulekirved, et tarviduse korral saaks maha raiuda ehitiste puust osasid. Aegluse või sõnakuulmatuse korral tuleb süüdlasel istuda 14 päeva vanglas.

10. Kui tulikahju tekib päeval, peavad hobuseid omavad vooi- ja kärumehed, kes elavad väljaspool linna aedades, kohe minema hobuste, regede ja palidega tuld kustutama. Kui tuli on linnas öösi ning kui väravad on avatud, langevad need, kes ei ilmu kohale, trahvi alla 1 riigitaalri suuruses.

11. Ehk küll 6. punkti põhjal igaüks peab vett vedama, siiski on eriti kohustatud seda tegema pagarid ja lihunikud 4-riigitaalrilise trahvi ähvardusel.

12. Kõik kellalööjad, välja arvatud need, kes tulikahjukella löövad, peavad 2-riigitaalrilise trahvi ähvardusel ilmuma pootshaakidega põleva hoone juurde, et olla käepärast, kui tuleks midagi lammutada.

13. Tuleredelid, tulehaagid ja kirved peavad asuma osalt [Jaani] kirikus, osalt Suure Gildi toas, prits aga kaalukojas, ja nahkämbrid raekojas ning kui tuli kustutatud, peab igaüks ülalmainitud esemed neile määratud kohtades ära andma. Ka tuleb järgmisel päeval juurdlusega kindlaks teha, kes määrustiku kohaselt kohal olnud ja talle pandud kohustused täitnud ja kes mitte, et sõnakuulmatud saaksid ettenähtud karistuse.

14. Et korstnate puhastamatuse läbi võib kergesti kahju tekkida, peab igaüks laskma oma korstnaid hoolsasti pühkida ja puhastada. Kui selle tegemata jätmise tõttu korsten põlema läheb, langeb omanik või peremees 8-riigitaalri karistuse alla.

15. Et seda põlemäärustikku paremini täidetak, on raad määranud mõlemale põlehärrale abideks neli põlemeistrit, kes vabastatud kontributsioonist, et nad täidaksid korralikult oma kohustusi.

16. Raad jätab endale õiguse põle- ja tulemäärustikku aja ja olude kohaselt täiendada ja parandada.

Rae vähese autoriteedi tõttu kodanikkonna juures tol ajal pörkas see uue põlemäärustiku elluviimisel suurte raskuste vastu. Tundsid ju laiemad rahvahulgad Tartus, nagu ka peaaegu terves Euroopas sel ajal ja palju hiljemgi, tuleõnnetuste sagedusele vaatamata imestamisväärselt vähe huvi tulekaitseküsimuste vastu ning nägid üldises tuletõrjekohustuses pea ainuüksi tülikat, osalt isegi alandavat naturaalkohustust, mille suurendamist püüti igati vältida¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Gadebusch, kel muide alati kombeks kaitsta raadi, arvab, nähtavasti oma kaasaja analoogia põhjal, et tulemäärustiku kehtimapanekut oli takistanud ainult vastuseis kodanikkonnas (op. cit. III, 2. lk. 93, 128, 148 etc.).

1685. a. tulemäärustiku päästis tema eelkäijate saatusest — paberile jäämisest — ainult asjaolu, et järgneval aastal sai Liivimaa kuberneriks J. J. Hastfer, kel jätkus energiat mitte ainult Tartu rammunud linna-halduse tervendamiseks, vaid ka hädatarvilike üldkasulike uuenduste läbiviimiseks¹⁰¹.

Tartu kodanikkond võttis uue tulemäärustiku vastu varjamata vaenulikkusega ning tema survele tegi raad selles muudatusi, mis ei tulnud asjale sugugi kasuks. Erilist pahameelt oli äratanud kodanikkonnas põlemeistrite ja priitsi juurde määratud lukkseppade vabastamine riigile makstavast kontributsioonist (333 $\frac{1}{3}$ riigitaalrit aastas), sest nende osa tuli tasuda proportsionaalselt muil kodanikel. Gildide pealekäimisel otsustas raad juba 1687 arvata lukksepad ja põlemeistrid jällegi kontributsiooni alla. Põlemeistri amet tunnistati kodanlikuks „onus ambulatorium'iks“, mida kõik kodanikud olid kohustatud vaheldumisi täitma¹⁰². Senised põlemeistrid palusid end ametist lahti ja asemele määrati nende ettepanekul uued kaheks aastaks, nagu see oli tavaline kodanlike sunduslike ametite juures¹⁰³. Põlemeistrite määramisel peeti edaspidi silmas, et 4 neist kuuluksid Suurde ja 4 Väikesse Gildi¹⁰⁴. Tavaliselt püsisid need ametis ainult määratud aja. Erandina võiks mainida kaupmeest Christian Kettler Hansen'it, kes tegutses põlemeistrina tervelt 11 aastat (1688—1699)¹⁰⁵. Loomulikult ei võinud suundkorras määratud põlemeistril eeldada samasugust huvi asja vastu kui nende eelkäijal, ega suutnud need omandada lühikesel ametisoleku ajal ka tarvilikke kogemusi arvuka ja kirju kustutajate hulga juhtimiseks tulikahjudel. Mõnevõrra parem oli selles suhtes lugu põlemäärustikus § 15 ettenähtud tuletõrje kõrgemate juhtidega — põlehärradega. Ehk küll põlehärrus, nagu muudki raeametid, kuulus mõne (reeglipäraselt kahe) aasta järele ümberjaotamisele, püsisid tavaliselt samad isikud pikemat aega sellel kohal. Enne 1685. a. põlemäärustiku kehtimahakku ei olnud tuletõrjendus kuulunud ühegi raehärra erikompetentsi. Raeametite ümberjagamisel määrati a. 1686 Johann Olrau (päritolult näht. eestlane või lätlane) põlehärraks ning Joh. Walander alampõlehärraks, kuid selle kõrval oli mõlemal veel mitu teist ametit¹⁰⁶. Olrau ja Walan-

¹⁰¹ Bienemann, op. cit.

¹⁰² Raeprot. 1686, lk. 606; 1687 lk. 718, 724.

¹⁰³ Raeprot. 1688, lk. 301, 315, 316.

¹⁰⁴ Raeprot. 1693, lk. 694.

¹⁰⁵ Raeprot. 1688, lk. 316; 1699 lk. 306.

¹⁰⁶ Raeprot. 1686, lk. 302.

der püsisid ametis aastani 1693, mil neid asendasid Otto Hagedorn ja Gottfried Hasenfelder¹⁰⁷. 1695 määrati põlehärraks Peter Tabor, kuna alampõlehärrana jäi edasi Hasenfelder¹⁰⁸. 1697—1703 oli viimane ise põlehärraks, alampõlehärraks aga Karsten Müller¹⁰⁹. 1703 astusid mainitute asemele Abraham Moresin ja Klaus Kropp¹¹⁰. Kutselt olid kõik Tartu rootsiaegsed põlehärrad kaupmehed, sest ka apteeker G. Hasenfelder oli praegusaja mõistete järgi pigem koloniaal- ja viina-kaupmees kui rohu teadlane. Allikatest ei ilmne, et ükski Rootsi aja põlehärra oleks osutanud sügavamalt huvi või erakordset energiat oma ameti täitmisel. Selle vastu võib konstateerida mõnegi juures lohakuseni küündivat ükskõiksust ametikohuste täitmisel. Täit arusaamist tule-
 tõrjenduse, nagu muide pea kõikide linna heakorra küsimuste vastu, osutas raest ainuüksi linnasekretär Joh. Remmin Tartus¹¹¹, kuid hääle-
 õiguseta sekretärina oli ka nii energilisel mehel kui tema, arvestades pealegi raes valitsevat pinevat tüliõhkkonda, vähe võimalusi selle ilmu-
 tamiseks teoga. Üllitanud põlemäärustiku ning määranud põlehärrad ja -meistrid, ei teinud raad esialgu midagi selle tegelikuks rakenda-
 miseks. Isegi landshöfding Taube, keda Hastfer sügisel 1687 oli volitanud igal ajal rae koosolekute osa võtma ning üldse valvama korra järele linnas ja kes seega linna haldusasjades pidi olema hästi kursis¹¹², ei teadnud nähtavasti veel 1688. a. algulgi põlemäärustiku olemasolust. Igatahes oli ta juhtinud Hastferi tähelepanu selle puudumisele ning viimane kohustas teda koostama ühes raega tulemäärustiku kava¹¹³. Uue põlemäärustiku väljatöötamisest raeprotokollides ja muudes kaas-
 aegseis linnaarhiivi materjalides andmeid ei leidu. Siiski nimetab 1693. a. üllitatud põlemäärustik eessõnas end 1688. a. 16. mai põle-
 määrustiku parandatud väljaandeks¹¹⁴. Et 1693. a. põlemäärustik erineb ainult vähestes üksikasjades 1685. a. omast, võiks arvata, et raad ja Taube uue koostamise asemele esitasid Hastferile senise põlemäärustiku, kes selle muutmatult kinnitas. Nii oleks ka seletatav, et seda uuesti ei üllitatud. Esimesed tegelikud sammud põlemäärustiku elluviimiseks järgnesid aga alles kolm aastat hiljem, vahepeal surnud Taube asemel

¹⁰⁷ Raeprot. 1693, lk. 682.

¹⁰⁸ Raeprot. 1695, lk.

¹⁰⁹ Raeprot. 1697, lk. 749—751; 1699, lk.

¹¹⁰ Raeprot. 1703, lk. 622.

¹¹¹ Bienemann, op. cit. passim.

¹¹² Bienemann, op. cit. 249.

¹¹³ L. III, 15. Hastferi resolutsioon Taube memoriaalile p. 12, Riias 4. IV 1688.

¹¹⁴ Remmin, Collectane I, lk. 722.

Tartu komendandiks määratud ooberst v. Tiesenhauseni algatusel. Oma kirjas raele 10. aug. 1691 juhtis viimane rae tähelepanu tuletõrjekorralduse halvale olukorrale koha peal, eriti vajalike tuletõrjeriistade vähesusele ja korralduse puudumisele tulikahju puhuks ning nõudis kuninga nimel nende puuduste kõrvaldamist¹¹⁵. Raad reageeris sellele plakati üllitamisega, milles kohustas iga kodanikku muretsema endale puust käsipritsi ja ämbri ning näitama nad ette 24. septembril rae-kojas¹¹⁶. Nagu nägime, oli raad juba a. 1675 nõudnud kodanikelt käsipritside muretsemist, ka tegi 1685. a. põlemäärustik (§ 4) kohustuslikuks igale kodanikule ja elanikule käsipritsi hankimise, kuid rae passiivsuse tõttu oli see, nagu mitmed muudki põlemäärustiku sätted, ammu langenud unustuse hõlma. Nõutavaid käsipritse valmistas kohalik treial Erich Beil hinnaga 1 riigitaaler tükk¹¹⁷, mis teeks välja praeguses rahas üle 15 krooni. Veelgi kallim oli nahkämber. Niisugust summat vabatahtlikult välja panna leidis Tartus vähe tahtjaid ning kodanikkonna pahameelt arvestades lükkas raad riistade esitamise tähtpäeva korduvalt edasi, kuni selleks lõpuks jäi 25. jaanuar 1692. Tähendatud päev jõudis kätte, kuid raekotta ei ilmunud ühtki kodanikku truualamlikult oma pritsi ja ämbriga¹¹⁸. Nii liigutavat üksmeelt on Tartu kodanikkond ilmutanud vaid vähestel kordadel linna pika ajaloo kestel.

Isegi raad, kes oma kaaskodanikke ja „alamaid“ hästi tundis, oli seekord niivõrd hämmastanud, et esialgu ei teadnud, mida edasi teha. Kuid treialmeister Beil, kes oli valmistanud suurema partii käsipritse tagavaraks, ei võtnud asja nii kergesti ning pöördus kaebusega komandandi poole, kes selle edasi andis raele. Raad volitas sellepeale rae-härra Haket Gilde kokku kutsuma ning järele uurima, kas kõik nende liikmed on endale pritsid muretsevad ning esitanud raele nimestiku nendest¹¹⁹. Asja edasise käigu kohta raeprotokollid häbelikult vaikivad, kuid vaevalt õnnestus Beilil oma pritsidest ka nüüd lahti saada. Peatusime selle loo juures pikemalt, et anda kujutlust raskustest, millega rael tuli võidelda igal sammul, vaatamata valitsusvõimude toetusele, tagasihoidlikumategi uuenduste läbiviimisel, kui need aga mõnesuguselgi määral riivasid kodanikkonna huve. Et raad nii vähe end suutis maksma panna, olenes aga ka väljapaistvama algatusvõimega isikute

¹¹⁵ ACP. 1691. Nr. 91. Tiesenhausen raele 10. VIII 1691.

¹¹⁶ Raeprot. 1691, lk. 515; rae koopiaramat 1691, lk. 370.

¹¹⁷ Raeprot. 1691, lk. 752—3;

¹¹⁸ Raeprot. 1691, lk. 752—3; Raeprot. 1692, lk. 31, 80.

¹¹⁹ Raeprot. 1692, lk. 212.

puudumisest tema liikmete hulgas. Olukord muutus ses suhtes juba järgneval aastal linnasekretär Joh. Remmini nimetamisega kindralkuberner J. J. Hastferi poolt Tartu bürgermeistriks. Juba linnasekretärina oli Remmin tänu oma tugevale isiksusele ja laiemale silmaringile suutnud positiivselt mõjutada linna halduse käiku, bürgermeistrina domineeris ta raes täielikult ning pani end tavaliselt maksma ka kodanikkonna suhtes. Rootsi aja lõppaastakümnel ilmnenud silmanähtav edu pea kõikidel heakorraladel Tartus tuleb panna suurel määral tema tegevuse arvele¹²⁰. Nagu juba eespool mainisime, evis J. Remmin pea ainsana raeliikmetest ka sügavat huvi tuletõrjenduse vastu. Bürgermeistrina avanesid tal avaramad võimalused selle ilmutamiseks teos. Oludest tingitult ei taotlenud ka Remmin sel alal põhjanevaid reforme, vaid püüdis senist, põlemäärustikus fikseeritud tuletõrjekorraldust efektiivsemaks muuta organisatsiooni viimistlemise ning tehnilise varustuse täiendamise kaudu. Vaevalt kaks kuud bürgermeistriks olnud, esitas ta raele uue põlemäärustiku kava, mis ka viimase poolt 6. okt. 1695 heaks kiideti ning välja kuulutati¹²¹.

1693. a. põlemäärustik vastab üldjoontes 1685. a. omale; ainult üksikud selle paragrahvid on ümber redigeeritud ja ühendatud, nii et mõningate uute paragrahvide lisandamisele vaatamata nende arv vähenes 14-ni senise 16 asemel. Muudatused puudutasid peamiselt tuletõrje organisatoorset külge. Kõige tähtsamaks tuleb selles suhtes pidada määrust (§ 13), et põlehärrad ja põlemeistrid peavad tulema kord veerandaastas raekotta kokku läbirääkimiseks „auch in allem gute Anstalt machen“. See oli juba suur samm edasi, sest senini oli tuletõrje juhtkond saanud kokku pea ainult tulikahjudel¹²². Meeskonna harjutused ei võinud tolleaegses olukorras veel arvessegi tulla. Tähelepanuväärne on ka põlemäärustikus leiduv tähendus, et tulikahju häire toimub kellade või trummidega (§ 2). Samasugune määrus leidis, nagu nägime, ka 1635. a. omas. Lisaks nendele juba 1635. a. põlemäärustikus esiti loetletud ametimeestele kohustati tulikahjule ilmuma ka korstnapühkijat, varustatud raudkübaraga ja käsikirvega (§ 4). Tulikahjul pidid teda abistama kõik (õlle-)pruulijad, puusepad ja müürsepad, mille eesle neile hiljem pidi antama tünn õlut. Puudujail ja sõnakuulmatuil tuli aga maksta 4 riigitaalrit või 8 päeva istuda. Linnale kuuluvate

¹²⁰ Vt. Bienemann, op. cit. passim.

¹²¹ Raeprot. 1693, lk. 694, 710, 725. Põlemäärustiku koopia leidub Remmini Collectanea's lk. 772—775. Vt. ka raeprot. 1693, lk. 694, 705.

¹²² Raeprot. 1693, lk. 694.

tuletõrjeriistade hulk ja koostis jäi samaks, seda suurendada ei võimaldanud linna halb rahanduslik olukord, ainult fikseeriti nahkämbrate arv 20-le. Selle eest kohustati iga elanikku hankima endale käsiprits ja paar head nahkämbrit ja ilmuma nendega tulikahjule.

Uue bürgermeistri õhutusel raelt tuletõrjele omistatud suurema tähelepanu tulemusena hakkas olukord sel alal, vähemalt endisega võrreldes, silmanähtavalt paranema ning 10 apr. 1695. a. võis Remmin raes konstateerida, et mõni päev varem juhtunud tulikahju juures osutunud korraldus juba võrdlemisi heaks¹²³. Ühtlasi esitas ta aga raele rea ettepanekuid, peamiselt tuletõrje riistade alal ilmnenud puuduste kõrvaldamiseks, mis rae poolt kõik heaks kiideti. Muuseas kohustati iga kodanikku hankima endale pritsi ja ämbrite kõrval veel 7-küünrane hädaredel ja 12-küünrane tulehaak.

Järgnenud aastate jooksul saadud kogemuste põhjal võttis Remmin 1693. a. põlemäärustikus ette mõningaid muudatusi ja täiendusi. See uuendatud ja parandatud tulemäärustik (Eneuerte und verbesserte Feuer-Ordnung) üllitati 15. nov. 1695. 1695. a. põlemäärustik on oma eelkäijaist kaugelt suurem (22 paragrahvi 14 asemel), kuid seda peamiselt üksikute määruste täpsustamise ja liigestamise varal. Uudne oli määrus, et sõnavaldaja bürgermeister peab tulikahju ajal viibima raekojas (§ 3). Põlehärradel tuli veerandaastate kokkutulekute ajal ka üle vaadata tuletõrjeriistad ning nende olukord protokollida lasta (§ 20). Samuti pidid põlehärrad linnanotariga ja põlemeistritega vähemalt kaks korda aastas visiteerima kodanike juures, kas neil kõik põlemäärustikule vastavalt korras (§ 21). Kodanikke kohustati hankima lisaks senistele riistadele ka eespool mainitud redel ja tulehaak¹²⁴.

1695. a. põlemäärustik jäi püsima Rootsi aja lõpuni. Nähtavasti osutus see küllaldaselt olu- ja ajakohaseks. Sellega ei ole öeldud, et Remmin oleks jäänud puhkama loorberitele. Vastuoksa, aeg-ajalt esines ta raes soovidega ja ettepanekutega tuletõrjenduse alalt. Eriti tähelepanuväärivana võiks mainida tema poolt a. 1697 esitatud projekti alatise öö-tulevalve asutamiseks. Selleks pidid igal ööl mõned kodanikud ühes oma sulastega viibima raekojas. Korra kindlustamiseks pidi ka üks rae liikmetest alati juures olema¹²⁵. See korraldus oleks olnud seda

¹²³ Raeprot. 1695, lk. 388—90, 459—460.

¹²⁴ Raeprot. 1695, lk. 1152, 1165, 1169. Põlemäärustiku koopia Remmini Collectanea I, lk. 857—863.

¹²⁵ Raeprot. 1697, lk. 917.

tarvilikum, et peale sõjaväe patrullide puudus Tartus igasugune öövalve.

Kodanikkonna kategoorilise keeldumise tõttu valveteenistusest pidi raad kavatsuse teostamisest loobuma¹²⁶. Sama vastupanu leidsid elanikkonna poolt pea kõik muudki üritused tuletõrjenduse alal, kui neist vähemalgi määral võis karta seniste koormuste ja kohustuste tõusu. Nii ei õnnestanud rael kõige valjematele määrustele ja kategoorilisematele käskudele vaatamata sundida kõiki kodanikke hankima põlemäärustikus ette nähtud tuletõrjeriistu¹²⁷. Osaliselt põhjustas seda küll 17. sajandi lõppaastail end ka linnades tunda andev suurest näljaajast tingitud majanduslik kitsikus.

Rahapuudus takistas täiendamast nimetamisväärsel määral linnale kuuluvate tuletõrjeriistade kogu, mis nii a. 1685 kui ka 1693. ja 1695. a. põlemääruste järgi pidi koosnema 1 heast pritsist, 8 redelist, 10 tulehaagist, 12 kirvest ning mõnest nahkämbrist (1695. a. põlemäärustiku järgi 20-st). A. 1695 hangiti juurde kaks veetünni registel¹²⁸. Meie aja mõistete järgi piisaks niisugusest tuletõrjeriistade kompleksist vaevalt mõnele väiksemalegi maatuletõrjehingule. Sealjuures tuleb arvestada, et see „hea prits“, mis hangiti, nagu eespool nägime, 1670-ndatel aastatel Riias, ei küündinud jõudluselt kaugeltki praegusaja keskpärasegi pritsini. Nagu teame, leiutati tuleprits juba antiikajal, kuid keskajal langes ta jällegi unustusse. 16. sajandi algul uuesti leiutatud, püsis prits veel kaua tehniliselt ebatäiuslikuna. Nii võeti voolikud tarvitusele alles 17. sajandi teisel poolel Hollandis. Voolikud valmistati tugevast nahast ning nende õmblemine nõudis suurt oskust, seetõttu olid need ka väga kallid. Tartu linna prits oli veel voolikuta toruprits, millest vesi paisati välja pritsi ülemisele osale kinnitatud lühikesest pööratavast torust. Pealegi oli pritsi algelise konstruktsiooni tõttu paisatav veejuga võrdlemisi lühike. Seetõttu oli suurema tulikahju juures võimata tuua prits tulele küllaldaselt lähedale. Tulikahju juurde toimetati prits tavaliselt vist inimjõul, kuid kasutati ka hobust¹²⁹. 1690-ndate aastate lõpul oli rael suuri sekeldusi kohaliku „leiduri“ Christoph Caius'ega, kes püüdis vägisi linnale kaela sokutada ühe hollandi-viisilise (s. t. nahkvoolikuga) enesekonstrueeritud pritsi. Caius, kes 1680-ndates aastates oli pidanud lahkuma Tartust mitmesuguste pahanduste pärast, oli tegut-

¹²⁶ Acta Caus. Priv. 1697. Nr. 175. Mõlema Gildi esitis raele. Raeprot. 1697, lk. 952.

¹²⁷ Raeprot. 1697, lk. 831; 1698, lk. 415, 469; 1699, lk. 539.

¹²⁸ Raeprot. 1695, lk. 389, 459—460.

¹²⁹ Rae koopiaroom. 1696, lk. 252.

senud pikemat aega Stokholmis mehaanikuna ja leidurina, ehk küll nähtavasti mitte eriti edukalt. Tagasi tulnud Liivimaale, pakkus ta a. 1696 Tartu raele valmistada ühe pritsi ühes voolikutega. Ehk küll rael Caiuse leiutustesse igasugune usk puudus, pidi ta siiski kindralkuberner E. Dahlbergile ja Tartu komandant ooberst F. Tiesenhausenile, kelledele Caius oli mõistnud imponeerida, lubama pritsi ära osta, kui see osutuks proovimisel kõlblikuks. Kahjuks osutusid Caiuse tehnilised võimed kaugelt nõrgemaks tema veenmisoskusest ning kiidetud prits ei vastanud, nagu proovidel selgus, vähemalgi määral lubadustele. Nõrgemaiks osutusid voolikud, mis ei tahtnud kuidagi vett pidada. Ilmnenud puuduste pärast jättis raad Caiuse pritsi ostmata ning linn pidi Rootsi aja lõpuni leppima üheainsa pritsiga.

Vaatamata linna tuletõrjeriistade vähesusele jättis hoolitsemine nende korrashoiu eest väga palju soovida. Nagu nägime, kohustas 1695. a. põlemäärustik põlehärrasid igal veerandaastal tuletõrjeriistu üle vaatama. See oli ka tingimata vajalik, sest nagu oli eelmisel aastal toimetatud kontrollimisel selgunud, valitses sel alal suurim korralagedus. Näiteks pidi 1693. a. põlemäärustiku põhjal Jaani kirikus asuma 4 redelit ja 5 tulehaaki, tegelikult leiti aga seal olevat ainult üks vana kõlbmatu redel ja kaks tervet ning üks murdunud varrega tulehaak¹³⁰. Riistade kaotaminekut oli põhjustanud asjaolu, et keegi õieti ei olnud kohustatud hoolitsema nende eest. Seetõttu otsustas raad a. 1695, et igale põlemeistrile määrataks teatud tuletõrjeriistad, mida ta peab korras hoidma ning tulikahju puhul kohale toimetama¹³¹. Ka prits ei olnud sagedasti korras, ehk küll selle eest paremini kui muude riistade eest hoolitseti. A. 1699 oli see juba niivõrd lagunenu, et keegi kohalikest käsitöölisest ei söandanud võtta parandustööd enda peale. Seetõttu oli raad sunnitud saatma pritsi kordaseadmiseks aasta lõpul Riiga, kust see peatselt puhkenud Põhjasõja tõttu saadi tagasi toimetada alles kevadel 1701. Riias ehitati prits täiesti ümber, nii et seda võis nüüd kasutada ka voolikupritsi, kuid nähtavasti ei suutnud aga raad sõjast tingitud rahapuuduse tõttu hankida kalleid voolikuid, mispärast see paremus jäi kasutamata. Igal juhul ei võinud ühestainsast pritsist jätkuda vähegi ulatuslikuma tulikahju kustutamiseks. Pealootus tuli ikkagi panna tuleämbreile ja -haakidele. Muide ei leidu tuletõrje taktika ja meetodi kohta tulega võitlemiseks allikates pea mingisuguseid teateid. Üldiselt

¹³⁰ Raeprot. 1694, lk. 1024, 5, 6, 60. Acta Caus. Priv. 1694, nr. 154. Visitationi protokoll 6. IX 1694.

¹³¹ Raeprot. 1695, lk. 460—461.

ei võinud need nimetamisväärselt erineda teiste linnade tuletõrje omast, oli ju tuletõrje tehniline varustus igal pool pea samane.

Nagu kõigist eeltoodust nähtub, ei seisnud Tartu tuletõrje veel Rootsi aja lõpulgi nii tehnilise varustuse kui organisatsiooni poolest täiesti ajakõrgusel, jäädes ses suhtes taha rääkimata Riiast ja Tallinnast, isegi Narvast¹³². Kuid arvestades kohalikke olusid ja võimalusi, ei saa pidada saavutatud tulemusi tähtsusetuiks, sest võrreldes endisega oli edu igal juhul silmanähtav. Raske on küll otsustada, mil määral linna tuletõrjendusliku olukorra paranemine avaldus tulikahjude arvu ja suuruse vähenemises. Asjaolu, et Rootsi aja lõppaastakümnetel Tartut ei tabanud 1667. a. omaga võrreldav katastroof, võib panna ainuüksi juhuse arvele. Samuti võis olla tingitud ainult õnnest, et piiramise ajal a. 1704 linn nii vähe kannatas tule läbi. Usaldusväärse pildi sellest saaksime ainult tulikahjude statistika varal. Selle koostamine olemasolevate allikandmete põhjal on aga täiesti võimatu, sest enamikus tulikahjusid, rääkimata tekkinud kahju suurusest, toleaeagseis ametlikes dokumentides üldse ei mainita.

Rootsi aja lõpuks kujunenud tuletõrje organisatsiooni otstarbekohasust, ühtlasi aga ka edu pikaldust tuletõrje alal 18. sajandil tõendab kujukalt seik, et see säilis põhijoontes 19. sajandini.

¹³² Vt. G. Matto, Tuletõrjest Rootsi ajal Narvas. Tuletõrje Teated 1930 (Tallinn 1930), 15, 17, 39, 40.

A- A

13244

101978i